

YENİ ANAYASA REJİMİNE DOĞRU GELİŞMELER

Yazan: Prof. Bahri SAVCI

II — İstanbul Anayasa Komisyonu çalışmalarını etkilemeğe elverişli teşebbüsler: 1 - C.H.P. nin anket cevabı: A - Anket cevaplarından çıkan devlet telâkkisi ve bunun unsurları: a - Lâik temel, b - Demokratik mahiyet. i - Geniş ve gelişmiş bir hak ve hürriyetler demeti: aa - Hak ve hürriyetler konusundaki genel esaslar; a1 - Kanun koyucunun tâbi olacağı esasları göstermek, b1 - Hürriyetin özü kaldırılamaz. c1 - Engelleri kaldırır. bb — Hak ve hürriyetlerin alanı: a1 - Klâsik kişisel hak ve hürriyetler alanı, Eşitlik, Hukukî kişilik, Fizikî hürriyetin durdurulma şartları, Kanunsuz suç ve mâkable şâmil ceza, İspat Hakkı, Toplantı Hürriyeti, Dernek Hürriyeti, Fikrî Hürriyet, Basın Hürriyeti. b1 - Sosyal ve ekonomik haklar: Aile, Çocuğun, Ananın ve Gençliğin Korunması, Sıhhi ve Medeni mesken, Sağlığın korunması, tıbbî himaye, İlk öğretim, Çalışma, Çalışmanın şeraiti ve karşılığı, sosyal güvenlik, Sendika, Grev - lokavt, Özel mülkiyet, özel toprak, özel teşebbüs ile tâbi olacakları rejim, Ziraî İşletmeler, kooperatifçilik ve her türlü tasarruf. c1 - Siyasal haklar: Seçim sistemi, Seçmen ehliyeti, Siyasal partiler, Kamu hizmetine girme, terfi. cc - Hak ve hürriyetlerin teminatları: a1 - İdarenin kazaî murakabesi, b1 - Habeas Korpus müracaatı, c1 - Teşriî tasarrufların kazaî murakabesi. ii - Siyasal iktidarın serbest ve devrî genel seçimlere dayanması: iii - Bir muhalefetin var oluşu: iv - Siyasal organ ve mekanizmaların karşısında, bağımsız bir kaza uzvunun var oluşu: c - Sosyal vasıf: B — Siyasal iktidar olayı: a - Siyasal iktidarın kurulması: i - Siyasal iktidarın Meclis yönünün kurulması, ii - Siyasal iktidarın icra yönünün kurulması, b - Siyasal iktidarın teşkilâtı; bu teşkilâtın yetkileri ve faaliyetleri: i - Parlâmento: aa - Milletvekilleri Meclisi, bb - Cumhuriyet Meclisi, cc - Tarafsız Başkanlık Divanları, dd - Parîmanter yetkiler, a1 - Kanunların yapılması - b1 Hükümeti denetleme, ii - İcra - yürütme uzvu: aa - Cumhurbaşkanı: a1 - Seçilmesi - müddeti, b1 - Yasama organı ile münasebeti bakımından görev ve yetkileri, c1 - Hükümet ve idare ile münasebeti bakımından görev ve yetkileri, d1 - Adalet görevi ile ilgili görev ve yetkileri, e1 - Siyasal sorumluluğu ve bunun doğurduğu sonuç, f1 -

Tarafsızlığı ve teminatları. bb — Hükümet: iii - Parlmanter mü-nasebetler, aa - Parlâmentonun Hükümet üzerindeki faaliyeti: So-ru, gensoru, bb - Hükümetin, Parlâmento üzerindeki karşı faaliye-ti: Fesih. C — Siyasal iktidarın kontrolü: i - Dar anlamda kontrol: Hükümet üzerinde Meclisin siyasal deneti, ii - Geniş anlamda kon-trol: Bütün devlet hayatı üzerinde yargı deneti, aa - Hükümet, idare üzerinde yargı deneti, bb - Meclis üzerinde yargı deneti: Ana-yasa Mahkemesi, a1 - Anayasa Mahkemesinin kuruluşu,, Üyelğin kazanılması, Üyelikten ayrılma, Üyelğin tahditleri, Anayasa Mah-kemesi yargı faaliyetine kamu adına katılma, b1 - Anayasa Mahke-mesinin görev ve yetkileri, c1 - Kanunların denetlenmesinde dâva çeşidi ve ehliyeti, dâva usulü, cc - Alelûmum kişi hak ve hürriyet-lerinin korunması hususundaki genel anlamı ile yargı deneti, 1 - Yargının mahiyeti, b1 - Adalet kararlarının muhkemliği, c1 - Ada-let uzuvlarının bağımsızlığı, Yüksek Hâkimler Şûrası, d1 - Yargı görevinin bağlı olduğu zorunluklar, e1 - Tabiî hâkimin himayesi, d — Siyasal iktidarın malî ve ekonomik alanı: i - İktisadî devlet teşekkülleri ve âmme sektörüne dahil müesseselerin hükümete bağlarını takviye, ii - Hükümete ve Meclislere millî kalkınma plâ-nı yapma zorunu yükleme, iii - Malî ve ekonomik alanda Hüküme-te kararname çıkarma yetkisini tanıma, iv - Vergi prensiplerini dondurmama, v - Bütçe, vi - Yüksek İktisat Şûrası yerine, Kalkın-ma Plânı ve Merkezî Danışma Kurulu, vii - Âmme emlâkinin, or-manların ve millî servetlerin korunması. C — Mahallî idareler; muhtar müesseseler; askerî idare, memur teminatı: D — Anayasa Tâdili; E — Rejime teminatlar; F — Sonuç.

YENİ ANAYASA REJİMİNE DOĞRU GELİŞMELER (*)

II — İSTANBUL ANAYASA KOMİSYONU ÇALIŞMALARINI ETKİLEMEYE ELVERİŞLİ TEŞEBBÜSLER

Yazan: Prof. Bahri SAVCI

İstanbul Anayasa Komisyonu, daha ilk günlerinde, ülkenin siyasal kurumlarını pek uzun bir süre için -belki de ebediyen- yaşamak üzere kurma hususundaki görevin esas itibariyle kendisine düştüğü kanısına kapılmıştır. Bu komisyon üyelerinin önemli bir çoğunluğu; hukuk dışı partizan renkten tamamiyle kurtulmuş bir yeni anayasayı, ancak parti çalışmalarını ile doğrudan doğruya bir ilgisi olmamış bilim adamlarının formüle edebileceğini ve bu anayasanın yine hiçbir suretle parti eğilimi gütmeyen Millî Birlik Komitesi tarafından hukukî mütabiyet alanına empoze edilebileceğini düşünüyorlardı. Millî Birlik Komitesi ve onun arkasında bütün yapıcı güçler, 27 Mayıs İhtilâlinin açtığı iyi niyet ortamı içinde, gerçeği yakalamanın biricik yolunu, bilimin objektif araştırmalarında ve objektif teşhislerinde görüyorlardı. İstanbul Anayasa Komisyonu da, araştırma ve teşhis gücü, daha baştan, tartışması kabul edilen bir bilim heyeti idi. Bu sebeple, Türkiye'nin siyasal kurumlarını, bilimin ışığı altında arayıp bulma şansına geniş ölçüde inanmak gerekiyordu. Millî Birlik Komitesi de, Atatürk İhtilâli günlerinden kalan bir millî heyecan atmosferi içinde, büyük bir katılma ve onaylanmaya kavuşmuştu. Her adımını hukukîlik içinde atmağa uğraşarak demokrasi idealine yönelmesi, onu, yalnızca, pek kısa süreceği söylenen bir süre içinde mecburî kabul edilmiş bir otorite olmaktan çıkarıyor; ülkeye, ahlak ve fazilet ölçülerini ile beraber siyasal kurumlarını da armağan edecek üstün bir kurucu otorite seviyesine yükseltiyordu. Anayasa Komisyonu üyelerinin pek büyük çoğunluğu, uğrunda ihtilâl yapılan yüksek değerlerin temsilcisi gibi gözüken Millî Birlik Komitesini, bir «kurucu iktidar» olarak görmekte, demokratik bir anayasa inşa etme bakımından, hiç bir sakınca görmüyorlardı. Kendile-

(*) Bu yazının birinci kısmı *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Mart 1961, Cilt XVI, No. 1'de çıkmıştır.

rinin de bilimsel objektifliklerinin, iktidarı, bir parti merkezi oligarşisinin mutlaklığına düşünmeden bir anayasa taslağı hazırlamakta yeterli olduğuna, belki de son derece inanıyorlardı.

İşte, böyle bir psiko - sosyolojik bir ortam içinde, İstanbul Anayasa Komisyonu, bazı üyelerinin ilk tasavvuruna göre, Millî Birlik Komitesinin vizesinden geçmek gibi basit bir işlemde sonra memleketin anayasası olan tasarıyı inşa başlarken, ilk iş olarak kendi düşüncelerinin hem kontrolü olmak üzere, hem bilinen noktalarda bir geliştirici âmil, bilinmeyen noktalarda bir ilham kaynağı olmak üzere, bir anket düzenlemeğe karar verdi. Bu anket, kişilere ve kurumlara sesleniyor ve onlardan, pek kısa bir süre içinde karşılık bekliyordu. Ankete, ülkenin türlü fikir ve siyaset mihrakları ile, türlü düşünürleri ve siyasal konulara merak duyanları, bu pek kısa süre içinde karşılıklarını verdiler.

Burada, bu anket konusunda, şu hususları söylemeden geçmek mümkün olamayacaktır. Pek kısa olarak söylemek gerekirse denebilir ki: Anayasa Komisyonunun elinde, idare ve teknik işlerle uğraşacak bir idarî merkez yoktu. Anket işleri ile, sorumlu ve görevli olarak uğraşacak bir teşkilât yokluğu yüzünden, anketin hem tertibinde, hem gösterilecek yerleri tesbitte, hem de buralara gösterilmesinde, gelen cevapların tasnifinde ve değerlendirilmesinde bilimsel ve rasyonel bir yol güdülememiş ve binaenaleyh, anketin, anayasa çalışmalarını etkileyecek sonuçlar vermesi sağlanamamıştır. Anket, Anayasa Komisyonunun genç unsurları tarafından, düşünceyi tahrik değeri üstün olarak düzenlenmiştir. Fakat, konular ve sorular, modern anket usullerine göre bir tertibe, açıklığa, icaz gücüne kavuşturulamamıştır. Binaenaleyh, gelen cevapları tasnifte, bunlardan çalışmayı hemen yararlandıracak sonuçlar çıkarılmada başarıya ulaşılmamıştır. Ancak, Anayasa çalışmaları pek çok ilerledikten sonradır ki, Komisyon üyelerinden birisi, İstanbul Üniversitesinin Hukuk Fakültesinin genç asistanlarının gayretli yardımları ile bazı sonuçlar elde etmeğe uğraşmıştır. Fakat, bundan da, Anayasanın imali işine bilimsel bir katkı gelmemiştir; ancak, arasıra bazı konuların tartışılmasında, Komisyonun dar çevresi dışında, o konuda, şöyle veya böyle düşünenlerin var olduğunu işaret imkânı hasıl olmuştur.

Bununla beraber; iki vesika, birçok siyasal kurumların müta-lâasına destek veya karşı fikir olarak etki getirmiştir. Komisyonun çalışma sırasında birçok kere, bu iki vesikanın, bahis konusu olan kurum hakkında ne dediğini araştırmak ihtiyacı duyulmuş-

tur. Ama, vesikaların dediklerini benimseme sonucu her zaman hasıl olmamıştır. Hattâ bu iki önemli vesikanın etkisi altında kalınmaktan endişe bile edildiği söylenebilir. Çünkü; vesikalardan birisi C.H.P.'nin ankete, anketin soru sırasıyla ve o sorular içinde kalarak verdiği cevabı idi. Bu cevapları bilerek veya bilmiyerek benimsemek suretiyle, Komisyon, parti rengi altında kalmak istememiştir. Vesikalardan ötekisi ise, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin eseri idi. Siyasal Bilgiler Fakültesi, ankete, anketin soru sırasıyla ve sadece o sorular içinde kalarak - bu suretle dağınık bir çerçevede içinde - cevap vermek istememişti. Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul Anayasa Komisyonunun çalışmalarını izlerken, daha ilk anlardan itibaren, bu komisyonun, Türkiye'nin siyasal kurumlarını kavrayış felsefesindeki ve inşa biçimindeki eğilimlerinden endişe etmiştir. Onun için, Türkiye'nin siyasal kurumlarının dayanaacağı müdür fikirleri tesbitte ve bu siyasal kurumları, ona göre bir inşa biçimine kavuşturmada, İstanbul Anayasa Komisyonunu tek başına bırakmamak, onun üzerinde bir entellektüel kamu oyu etkisi yaratmak için, doğrudan doğruya kamu oyuna seslenen bir tüm Anayasa taslağı - gerekçesi ile beraber - kaleme almış ve yayınlamıştır. Bu satırların yazarı, bu taslağın önsözünde de belirtildiği üzere, bu taslağın prensiplerinin tespiti tartışmalarına katılmıştır. Ayrıca, inşa edilen bütün maddeleri de, Fakültede bu çalışmayı yapanlardan bir kısmı ile beraber gözden geçirmiş, ve onların aracılığı ile, maddeler hakkındaki tasviplerini ve tâdil ve ıslah dileklerini söylemiştir. İşte, İstanbul Anayasa Komisyonu, kendisi, daha çalışmalarının ortalarında iken, gerekçesi ve açıklamaları ile beraber, basılmış olarak entellektüel kamu oyu önüne çıkmış olan bu ikinci vesikayı - Komisyondaki sayın meslektaşlarının yüksek müsamahalarına güvenerek itiraf etmek gerekirse - yadırgamıştır. Komisyon üyelerinin bir kısmı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Anayasa taslağındaki müdür görüş ve felsefeyi yadırgamamış ve onun, İstanbul Komisyonu taslağındaki hâkim felsefeyi, kamu oyu önünde sıkı bir muhakemeye tâbi tutarak zayıflatması ihtimalinden endişe etmiştir. Diğer bir kısım üyeleri de, İstanbul Komisyonundan çok daha önce bir anayasa taslağının çizilme başarısının idrâk edilmesinin, kendilerinin pek ağır hareket ettikleri intibaina uğramalarına sebep olması ihtimalinden dolayı, bu tasarımı soğuk karşılamışlardır. Fakat ne olursa olsun, gerek C.H.P. anket cevabı, gerek Siyasal Bilgiler Fakültesi anayasa taslağı, bazan, esasen benimsenmiş olan bir tezi destekleyen tez olarak, bazan da anti-tez olarak, İstanbul Anayasa Komisyonunu etkilemiştir. Şöyle ki :

1 — C.H.P.'nin ANKET CEVABI :

C.H.P. ankete, soru sırasıyla cevap vermiştir. Fakat cevaplar, hemen, ayaküstü bir teemmül ile verilivermiş, yüzeyde kalan bilgiyi yansıtan basit cevaplar olmaktan çok uzaktır, ve, dağınık bir nazariyeye rağmen, müdür fikirler üzerine oturtulmuş bir sistemin ifadesidir. C.H.P.; bu cevapları, son on yıllık süre içinde, milletle beraber arayıp durmuştur. C.H.P., bu cevapları bulmak için, bilhassa XIV. Kurultayından sonra, bir «Anayasa Merkez İhtisas Komisyonu» kurmuştur. Bu komisyon «Araştırma ve Yayın Bürosu» ile beraber çalışarak, türlü metinler hazırlamıştır ve cevaplar bu metinlerden çıkarılmıştır. Son şeklini de, eski Meclis Grubu İdare Kurulu ile Parti Meclis üyeleriyle yapılan istişarelerden sonra almıştır.

Bu kısa açıklama gösteriyor ki C.H.P.'nin anket cevabı, bu büyük siyasal kuruluşun son 10 yıllık muahlefet görevi sırasında, zorunluğunu çok yakından duyduğu siyasal prensiplerin ve kurumların ifadesidir. Büyük 30 sayfayı tutan cevaplarda, hemen hemen bir Anayasanın her yanına, her kurumuna değinen hükümler bulmak mümkündür. Hattâ, bu cevapların tümü içinde, bir devlet telâkkisini kuran; siyasal iktidarın kuruluşunu, teşkilâtını, yetkilerini, faaliyetini gösteren; siyasal iktidarın kontrolünü; ve nihayet, siyasal iktidarın malî ve ekonomik münasebetler alanını işaret eden hükümleri, sistematik bir anayasa meydana getirecek yolda sıralanmış bulmak mümkündür. Biz, bu hükümlerin muhtevasını, şu yolda açıklamaya uğraşacağız:

A — Anket cevaplarından çıkan Devlet telâkkisi ve bunun unsurları :

C.H.P.'nin anket cevabı, karşımıza, insan haklarını, temel hürriyetleri, demokratik müesseseleri, uğramaları ihtimal içinde olan saldırılara karşı koruyan lâik, demokratik, sosyal vasıflı bir hukuk devleti anlayışı ve şeması çıkarmaktadır. Vakıa, bu, cevaplar içinde, lâik anlayışın sınırları çizilmiş değildir. Demokratik mahiyet, bu cevaplar içinde, bütün açıklığı ile belirtilmemiştir.. Hele sosyal nitelik, partinin tarihsel ideolojisine lâyık bir konu ile renklendirilmemiştir. Hukuk devleti de, bir tarif olarak verilmiş değildir. Ama, bu cevaplar içinde, hiç olmazsa, ana nitelik çizgileri belirtilmiş bir devlet anlayışı da, her hal-u kânda, vardır. Biz, bu anlayışı: «Teminatlara bağlanmış, lâik, demokratik ve sosyal vasıflı

bir hukuk devleti» olarak işaret etmenin pek mümkün olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki :

a - **Lâik temel:** Anket cevabı, Türk toplumunun lâik temel üzerine dayanmasını, uygarlık yolunda ilerlemenin bir şartı saymaktadır. Cevaba göre, lâiklik, mücerret bir esas olmaktan ileriye gitmemelidir, toplumdaki lâik müesseseler korunmalıdır. Bunlar, bir bütün teşkil eden Atatürk devrimlerine dahildir. Toplum, lâik temele dayanmaktan alakoyan bir vakıa da, türlü yollarla yapılan din istismarıdır. Uygarlık yolunda ilerleme, her türlü din istismarının yok edilmesine pek sıkı olarak bağlıdır. Yeni Anayasada, bütün bu hususları gerçekleştirecek teminat hükümlerine yer verilmelidir.

Anket cevabı, yeni Anayasaya dayanacağımız lâik temel hakkındaki ve genel mütalâadan sonra, lâik temeli fiilen sağlamamanın yolları olarak şu direktifleri sevk etmiş bulunmaktadır: Bir kere, lâiklik esası, Anayasada özel olarak yer almalıdır. Sonra, bunun bir müeyyidesi olmak üzere, din istismarı; dinin, ferden ya da, parti olarak siyasete âlet edilmesini önleyecek bir teminat hükmünün sevk edilmesi gerekir. Bu hükmü, şöyle formüle etmek mümkündür: «Siyasî yahut şahsî nüfuz veya menfaat temin etmek maksadiyle din'i veya dinî hisleri, yahut, dince mukaddes tanınan şeyleri istismar etmek yasaktır. Vicdan hürriyetinin bu gibi istismarlara karşı korunması için gerekli tedbirler kanunla tesbit olunur. Yukarıdaki yasağa aykırı hareket eden veya edilmesini teşvik eden siyasî partilerin feshine, Anayasa Mahkemesince karar verilir.»

C.H.P. anket cevabına göre, lâik temel içerisinde, âdeta, bu temelin de bir unsuru olmak üzere, vicdan hürriyeti vardır ve bu, bir esastır. Bu din hürriyeti kanunla düzenlenecek; vicdan hürriyeti de, toplumun lâik temelden dışarıya kaydırılmaması için kanun tedbirleri ile korunacaktır. Din hürriyetini düzenlemenin iki direktifi, kamu düzeni ve kamu âdâbıdır. Bunlara uygun dinî âyinlerin yapılması, her hal-ü kârda serbesttir. Bunun ötesi, dinin, siyasal yahut kişisel nüfuz ya da çıkar sağlamak amacı ile istismarıdır. Dinin, siyasal ya da kişisel istismarı, toplumu lâik temel üzerinden kaydıracağından, Anayasa ilkelerinden olacak olan Atatürk Devrimlerine aykırı düşer ve toplumu, batı uygarlığından alakoyar. Onun içindir ki, C.H.P. anket cevabı, yukarıdaki gibi formüle edilmiş olan bir maddenin yeni Anayasada yer alması bir zorundur. Vakıa, C.H.P. anket cevabının, İstanbul

Anayasa Komisyonuna sunulduğu tarihte, yukarıki formül, esasen, Türk müsbet hukukunda bulunmakta idi. Fakat, bu hüküm, alelâde kanunlardan birisi içinde mevcuttur. Alelâde teşriî yol ile kalkması pek mümkündür. Oysa ki, bu hükmün muhtevası, Anayasanın dayanması gereken lâik temeli korumaktadır. O sebeple, muhakkak Anayasa içinde yer alarak, müdür bir prensip seviyesine yükselmeli ve bu niteliği ile sürekli etkisini doğurabilmelidir.

b - Demokratik mahiyet : C.H.P. anket cevabı; Türkiye'de bir demokratik devlet kurma çabasının, en az 120 yıldanberi sürdüğü inancındadır. Ona göre demokrasi, bir hak ve hürriyet düzenidir ve Türkiye 120 yıldır, böyle bir hak ve hürriyet düzenini, tam olarak kurma savaşı yapmaktadır. Hak ve hürriyet düzenini -demokrasiyi, bertaraf eden bir zulüm devresi, milletin zulme karşı savaşının sonucu olarak bertaraf edilmiştir. Yeni Anayasa, başarı ile sona eren bir savaşın ürünü olarak hak ve hürriyetleri -demokrasiyi - kurmuş olacaktır.

C.H.P. anket cevabına göre, demokratik hayat, sağ ve sol totalitaryanizmden uzak kalmadır. Sağ ve sol kesimin eğilimlerinden uzak kalınan bir ortalama ortamda bazı esaslara uyularak gerçekleşecek bir siyasî iktidar olayı, Türk demokrasisini teşkil edecektir. Anayasaya, böyle bir orta noktada kalınarak bahis konusu edilebilecek olan demokratik mahiyet, şu esaslar yoluyla, şu esaslara dayanılarak verilecektir:

i - Geniş ve gelişmiş bir hak ve hürriyetler demeti: C.H.P. anket cevabı, Türk Anayasasının bir demokratik mahiyet kazanmasının ilk şartını, demokratik batı toplumlarındaki geniş orta kesim hürriyet yelpazesinin sağlanmasında ve muhafaza edilmesinde görür:

aa - Hak ve Hürriyetler konusunda genel esaslar : Anayasa, hak ve hürriyetlerin düzenlenmesini, birçok ahvalde, kanuna bırakacaktır. Kanunun, hak ve hürriyetlerin düzenlenmesinde iyi bir düzen aracı olabilmesi için bir şart lâzımdır : Bu kanunun, olması... İşte, bu nitelikteki bir kanun, hürriyetlerin, her hal-ükârda sınırını göstermek üzere, bir sınırlama getirecektir bu hak ve hürriyete... Anayasa, hak ve hürriyetin fiilen gerçekleşebilmesi için işe bir düzenci olarak karışan kanunun da, bu düzen işleminde objektif kalmasını sağlamalıdır. Sadece, hak ve hürriyetlerin sınırlarının kanunla tayin edileceğini söylemek yetmez. Çünkü, sadece böyle bir kayıt, kanun koyucuya çok geniş ve lâstikli yetkiler vermek sonucunu doğurabilir. Hak ve hürriyetlerin, bu

kadar belirsiz ve genel bir prensibe bağlı kılınması, kanunların Anayasaya uygunluğunun kazaî murakabesini de etkisiz bırakmağa varabilir. O halde, hak ve hürriyetlerin kanunla düzenlenmesi konusunda, gereken objektifliği sağlamak için bazı genel esasların da kabulü ve bunların Anayasada bir prensip halinde gösterilmesi gerekir. Bu genel esaslar da şunlardır:

a1 - Anayasa, mümkün olan her yerde, bir hak ve hürriyeti kanunla sınırlarken, bu sınırlayıcı kanunun da bağlı kalacağı bazı esasları açık olarak göstermelidir ki, kanun koyucu, söz konusu hak ve hürriyeti sınırlarken, kendisinin de bağlı kalacağı sınırı, bizzat Anayasada görsün ve ona göre hareket etsin. Meselâ basın hürriyeti kanunla sınırlanacaktır. Fakat, basın hürriyetinin bağlı kalacağı sınırı, ileriki kanun koyucu, kendi sübjektif anlayışına göre değil, bizzat Anayasada bulacağı objektif ölçüye göre tayin edecektir. Basın hürriyeti hususundaki bu objektif anlayış ve ölçü: sansürün olamayacağı; gazete ve dergi çıkarmanın, idarenin ona iznine bağlı kalamayacağı; gazete ve dergi çıkarmanın, belli bir nakdî teminat yatırma şartına bağlanamayacağı; gazete kapatmanın, mahkemelerden başka bir merciin takdirine bağlı kılınmayacağı; ispat hakkının ancak âmme menfaati gereklerine bağlı olacağı; basımevi ve müstemilâtının müsadere edilemeyeceği gibi hususlardır ki, bunlar; kanun koyucu, genel olarak basın hürriyetini düzenlerken ve özel olarak onun sınırlarını çizerken, bizzat kanun koyucunun da aşamayacağı Anayasa sınırlarını teşkil eder. Gereken noktalarda, Anayasa, kanun koyucunun dahi aşamayacağı bu sınırları, açık olarak göstermelidir.

b1 - Böyle Anayasa hürriyetlerinin gösterilmediği durumlarda dahi, bir genel kanunla bir hak ve hürriyet düzenlenir ve sınırlanırken, kanun, söz konusu hürriyetin veya hakkın özünü kaldırmamalıdır. Bu husus da, açık olarak Anayasada gösterilmelidir.

c1 - Hak ve hürriyetlerin gerçekleşebilmesi, gelişebilmesi için, devletin, önce, hak ve hürriyetlere mutlak olarak riyeti kaidesi, bir genel esas olmalıdır; fakat, bu genel esas, hemen şu iki kaide ile tamamlanmalıdır: Devletin, hak ve hürriyetler alanındaki bu menfi vecibesi yanında, bir de müsbet vecibesi olması, yâni, bazı hak ve hürriyetlerin gerçekleşmesi için bazı müsbet icralarda bulunmalıdır; ayrıca, bütün hak ve hürriyetlerin fiilen kullanılmasını önleyici mahiyetteki bütün iktisadî, içtimaî ve kültürel engelleri, kabil olduğu nisbette kaldırarak, hürriyet ve hakların elverişli ortamını da mahfuz tutmalıdır.

bb - **Hak ve hürriyetler alanı:** C.H.P. anket cevabı, esas bakımdan 1924 Anayasasının «Türklerin hukuk-u âmmesi» faslında yer alan ana hak ve hürriyetleri - sayı olarak - olduğu gibi muhafaza eder; sonra da, bu hak ve hürriyetlerin formüllerinden bazılarını, daha da açık ve geniş olarak yeniden yazar ve nihayet, bütün bunlara ek olarak yeni hak ve hürriyetler sevkeder.

a1 - **Klâsik kişisel hak ve hürriyetler alanı:** Anket cevabı, önce, klâsik kişisel hak ve hürriyetleri ele alır;

Eşitlik: Bunların başında da, eşitlik prensibini mütalâa eder ve bir formüle bağlar ki, bu, 1924 Anayasasının 69 uncu maddesinin bir tâdilini teşkil etmektedir: «Türkler, kanun önünde dil, renk, ırk, cins, düşünce, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin eşitler ve istisnasız kanuna uymakla mükelleftirler. Her türlü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazları kaldırılmıştır ve yasaktır.» Pek geniş bir alan kazanan bu eşitlik prensibi, bu noktada kalmamakta ve aile sosyal kategorisine atlamakta ve eşitliği, aile içinde de bir temel müessese haline getirmektedir: «Birden fazla eş almak yasaktır. Boşanmada, eşler arasında eşitlik esasları uygulanır.»

Hukukî kişilik: «Hiçbir insan, hukukî kişiliğinin tanınması hakkından vazgeçer» miyeceği hakkında bir madde formüle edilmiştir. Bu yapıldıktan sonra da, hukukî kişiliğin korunması olarak şu hususlar düzenlenmelidir:

Fizikî hürriyetin durdurulma şartları : C.H.P. anket cevabı, tevkif müessesesinin suiistimallerine bir tepki olarak, insanın fizikî hürriyetini toptan ortadan kaldıran tevkif ve hapis hallerinin hassasiyetle düzenlenmesini ön-görmüştür. Bu maksatla, şu maddeyi sevketmiştir: «Kanunun gösterdiği haller dışında ve yetkili hâkimin verdiği gerekçeli karar gösterilmeksizin, hiç kimse, tevkif edilemez ve hapis edilemez. Suçüstü hali mahfuzdur. Tevkif edilen kimseye, tevkifini gerektiren suç isnadının mahiyeti hakkında gereken bütün bilgiler, sorgusunun başlangıcında verilir. Tevkif edilen kimsenin sorgusu, tevkifinden en çok 24 saat içinde başlar.»

Anket cevabı, fizikî hürriyetin sağlanması konusundaki duygululuğunu bu noktada bırakmamıştır; «adlî himaye» adı altında Habeas Corpus müessesesini de düzenlemiştir: «Herkes, Anayasa gereğince sahip olacağı hak ve teminatın korunması veya iadesi maksadiyle, adlî himaye istemek hakkına sahiptir. Her kim, kanunsuz bir şekilde tevkif veya hapsedilir veya şahsî hürriyetleri-

nin kullanılmasından alakonulur veya kanuna uygun olarak yapılan mevkufiyet veya hapis esnasında kanunsuz muamelelere uğrarsa, kendisi veya onun yerine herhangi bir kişi, salıverilmesini veya uğradığı kanunsuz muamelelere son verilmesini hâkimden istemek hakkına sahiptir. Hâkimin kararı derhal uygulanır.»

Kanunsuz suç ve mâkable şâmil ceza : Anket cevabı, hukukî kişiliğin korunması hususundaki sistemini, nihayet şu hüküm ile tamamlamaktadır: «Hiç kimse, işlediği sırada, kanunda suç olarak belirtilmiyen bir fiilinden dolayı suçlandırılmaz. Belirli bir suç için cezalarının arttırılmasının geriye doğru hükmü olamaz.»

Ispat hakkı : Ispat hakkı, Hürriyet Partisinin doğmasına yol açacak kadar önemli siyasal sonuçlar doğurmuş bir müessesedir. Bu yüzden, C.H.P. anket cevabı da, ona yabancı kalamamıştı ve hiç olmazsa kamu görevini görenlere - tabiî bu görev ve hizmet ile ilgili olarak yapılan isnadlarda- ispat hakkı prensibinin Anayasaya girmesini istemiştir: «Kamu hukuku görenlerin görevleri ile ilgili olarak isnadda bulunduğundan dolayı hakkında takibata girilen sanığa, iddiasını ispat hakkı tanınır. Isnadının doğruluğunu ispat etmesi halinde sanık beraet eder.» Bu hüküm, gerek basın yoluyla işlenen suçlarda gerek sair isnad suçlarında tatbik edilmelidir.

Toplantı Hürriyeti : C.H.P. anketi, toplantı hürriyeti üzerinde, özel bir duygululuk gösteriyor. Sandığımızı göre, bu özel duygululuk, toplantı hürriyetini, hürriyetler konusundaki esas görüş gereği geniş olarak kurulması gereken hürriyet yelpazesinin icabı görmekten gelmiyor; daha çok, bu hürriyetin sınırlarının tesbiti zorundan geliyor. Ankete göre, Anayasa, toplantı hürriyetini «izin almak» şartından korursa, yeter derecede bir Anayasa teminatı koymuş olur; Anayasa mürakabesini sağlamış bulunur. Geri kalan tarafını, bu hürriyetin özünü tahrip etmemek şartıyla, kanun tanzim eder ve sınırları, demokratik espri açısından tayin eder: Şimdilik «Türkler, herhangi bir izin almağa lüzum olmaksızın silâhsız ve muslihane toplanmak hakkını haizdir.» demek yeter.

Dernek Hürriyeti : Bu hürriyeti de, C.H.P. anket cevabı, izine bağlı olmaktan ve idarî kararlarla kapatılmaktan kurtarmak suretiyle, Anayasa teminatına kavuşturmuştur. Ayrıca esasen özel mevzuatın, artık bir gelenek halinde koruduğu bazı hususları da, ne olur, ne olmaz diyerek, Anayasanın koruyuculuk alanı içine almıştır: «Türklerin dernek kurması, derneklere üye olması ve üyelikten ayrılması serbesttir. Dernek kurulması, herhangi bir suret-

le izine bağlanamaz. Denekler ancak mahkeme kararı ile kapatılabilir. Gayeleri; ahlâka, âdaba veya âmme nizamına aykırı yahut gizli olan dernekler kurulamaz.»

Fikrî Haklar : Anket cevabına göre yeni Anayasaya; ilmî, edebî, bediî faaliyetlerin mahsulleri üzerindeki fikrî hakların korunmasını sağlayan bir madde eklenmesi faydalı olacaktır.

Basın Hürriyeti : İstanbul Anayasa Komisyonu, basın hürriyetinin düzenlenmesindeki herhangi bir ihmale düşmemek için çok duygululuk göstermiştir. Bu konuyu düzenlemede, ilgili fikir mihraklarından bol ışık almak için, onu, ayrı bir soru olarak sormuştu. C.H.P. anket cevabı da, bu konuda, aynı duyarlığı göstermiştir. Öyle ki, yalnız, bir temel prensip - meselâ toplantı hürriyetinde olduğu üzere - koymak ve hürriyetin gerçekleşmesi hususundaki teferruatı kanuna bırakmak yolunu tutmamıştır. Anket cevabı; ileriki kanun koyucularının aşmağa imkân bulamayacakları sınırları - basın hürriyetini koruyucu, siyas iktidarların basın hürriyeti alanına saldırmalarını ve onu çiğnemelerini önleyici sınırları - bizzat Anayasada birer prensip ve direktif halinde göstermesinin pek yararlı olacağına inanmıştır. İleriki kanun koyuculara sınır olan bu prensipler ve direktifler şöyle gösterilmiştir :

«Basın hürdür. Herkes, fikir ve kanaatlerini ve haberleri, basın vasıtasıyla açıklamak hürriyetine sahiptir.

Basının, âmme işlerini murakabe etmek vazifesini önleyici takyidler konamaz.

Basınla ilgili kanunlar, aşağıdaki hususlara aykırı hükümler ihtiva edemez :

- a - Basın hiçbir şekilde sansüre tâbi tutulamaz.
- b - Matbuaların neşri, izne tâbi tutulamaz. Mevkute çıkarcak olanlar, keyfiyeti bir beyanname ile kanunun tayin edeceği mercie bildirirler.
- c - Matbuaların neşri, önceden teminat akçası yatırılması şartına bağlanamaz.
- d - Âmme hizmeti görenlerin hizmetlerinin icrası ile ilgili hususlar hakkındaki yayınlar dolayısıyla yapılacak takibatta, sanığa ispat hakkı tanınır.
- e - Basımevi ve müştamilâtı, hiçbir halde suç vasıtası olmak gerekçesi ile müsadere edilemez ve faaliyetten meneolunamaz.

^f - Mevzutelerin devlete ait her türlü vasıta ve imkânlardan, hakkaniyet dairesinde faydalanmalarına mâni olunamaz.

^g - Basın hürriyet ve faaliyetlerini, iktisadî ve malî baskı altına alacak ve tabî malzemesinin tedarikinde keyfî ayırmalara yol açacak usullere baş vurulamaz.»

Bu direktif hükümlerden başka, basın hürriyetinin hangi esaslara göre kayıtlanacağı hakkında da, Anayasaya açıklık ve direktif koymak istenirse, 16 Mart 1954 tarih ve 6366 sayılı kanunla tasdik edilmiş olan «İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Koruma Sözleşmesi» nin 10 uncu maddesinin 2 nci fıkrasındaki esaslardan faydalanmak tavsiye olunmaktadır.

b1 - **Sosyal ve ekonomik haklar** : Türkiye'de, sosyal ve ekonomik haklar üzerine bir edebiyat İkinci Dünya Harbinin sonları ile beraber başlamıştır, denebilir. Buna, bilhassa, Amerikan Devlet Başkanı Mr. Roosevelt'in meşhur dört ana hürriyeti ve bunların da içinde bilhassa «yoksulluktan âzade kalma» hürriyeti ile «Beveridge Plânı» üzerinde yapılan yayın, geniş ölçüde tesir etmiştir. Daha doğrusu, daha savaş yıllarında iken, akademik çevrelerde, hak ve hürriyetler üzerine, ve bu vesile ile sosyal ve ekonomik haklar üzerine düşünme ve yazma faaliyeti görülmüştür. Birleşmiş Milletler kurulduğundan ve onun ekonomik ve sosyal işler üzerindeki araştırmacı ve düzenleyici çalışmaları başladıktan ve bu kurumun, «Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi» ni hazırlama hususunda pek geniş bir akademik çalışma yolu açıldıktan sonra, Türkiye'de, ekonomik ve sosyal haklar kavramına, derin ölçüde nüfuz etmeğe başlamıştır.

Tansiyasın pıuleriææorusp ularnat S.ve m -
Fakat, konunun tâ aslına bakılacak olursa, ekonomik ve sosyal haklar konusunda, az çok şuurlu çalışmalar, devletin işçi hayatı ile - genel olarak çalışma hayatı ile - bir düzen kurucu olarak ilgilenmeğe başladığı tarihlerden başlar. Netekim bu faaliyet, Çalışma Bakanlığına ve İş Kanununa müncer olmuştur.

Demek ki, modern çağımızı dolduran problemlerden biri olan ekonomik ve sosyal hak ve hürriyetler kavramı ile Türkiye araya pek uzun bir ihmal girmeden uğraşmağa başlamıştır. Vaki, batı dünyasında, ekonomik ve sosyal haklar ve hürriyetler meselesinin başlangıcını, hemen Fransız İhtilâlini izliyen yıllarda bulabiliriz. Fakat, bu problemin, bir dünya toplumu problemi olması, iki savaş arasındadır ve kitlelere inen bir edebiyat ve müsbet hukuk hareketi haline gelmesi de, İkinci Dünya Savaşı, az bedbaht bir

dünyaya müncer kılma çalışmaları ile mümkün olmuştur. Türkiye'de, bu kavramı ve onun gerektirdiği sorunları, pek kısa bir mesafeden izlemiştir; 1789 Beyannamesinde ifadesini bulan insan hakları doktrininin, ancak 1839 Tanzimatı ile, bir serpinti halinde idrâk edilmesi gibi, araya, büyük bir zaman payı girmemiştir.

Bu itibarla, İstanbul Anayasa Komisyonu da elbette, anketinde ekonomik ve sosyal haklar ve hürriyetler konusunu kürcalayacaktı ve C.H.P. anket cevabı da, elbette, geniş ölçüde bu konuyu ele alacaktı. Netekim, anket cevabı, yeni Anayasaya «Sosyal Haklar» başlığı altında bir fasıl eklenmesini faydalı mütalâa etmiştir; bu hasılda yer alacak hükümlerin temel görüşünü ve hakların da âdeta, listesini belirtmiştir. Şöyle ki :

.CH.P. anket cevabına göre Anayasanın «Sosyal Haklar» bölümünde yer alacak hükümler, kişinin belli, açık hak ve hürriyetlerini tayinden çok, devletin ana gayelerini ve faaliyet istikametlerini gösteren direktifler olacaktır. Bunların nelerden ibaret olduğuna gelince :

Aile : C.H.P. anket cevabı, aile kurumu ile ilgilenmiştir. Ona göre; ailede korunacak husus, devletin muhakkak kendisine uyma zorunda bulunduğu direktif: ailenin tek eşli bir aile olmasıdır. Bu aile, kuruluşunda, ancak tek eş esasına göre kurulan; çözümesinde de, dağılmasında da, boşanmayı, yalnız bir tarafın teşebbüsüne ve hak kullanma imkânına bırakmayan bir ailedir. Bir başka deyimle, bu aile, eşitlik içinde kurulan ve eğer dağılacak ise, boşanmada da eşler arasında eşitlik kuramı uygulanan bir ailedir.

Çocuğun, ananın ve gençliğin korunması: Anket cevabı, aile ile, yalnız, kurulmasında ve dağılmasında eşler arasında bir eşitlik prensibinin uygulanmasını söylemek için meşgul olmamıştır; uzuvları ile meşgul olarak, aile kurumu üzerinde, daha fazla durmuştur. Önce, bu kurumun en zayıf uzvunu ele almıştır ve onu korumuştur: «Çocuğun, ana ve babanın himayesinde, ve, onların görevlerini yapamamaları halinde, devletin yardımı ile yetiştirilmesi ve okutulması için, devlet, mümkün olan bütün tedbirleri alır.» Çocuğa yetişmesi hususunda bu özel korumayı getirdikten sonra, bu sefer, daha geniş bir çember içinde; ana, çocuk, gençlik devletin gayeleri arasına sokularak, aile korunması geliştirilmiştir: «Devlet; anayı, çocukları ve gençliği, ahlâkî, kültürel, iktisadî, içtimaî ve sıhhî bakımlardan korumak için mümkün olan bütün gayreti sarfeder.»

Sıhhî ve medeni mesken: Anket, en zayıf unsurlarını öncelikle bu yolda koruduğu aileyi, bu sefer, tüm halinde koruyucu mahiyette olmak üzere, bazı tedbirler düşünmüştür. Bunların başında, sıhhî ve medeni mesken gelir: Bu, maddeten, fizikman bir korumadır: «Her vatandaşın sıhhî ve medeni meskenlerde oturmasının sağlanması, devletin ana gayelerindedir.»

Sağlığın korunması, tıbbî himaye: Ayrıca, «Devlet, vatandaşın sağlığını korumakla mükelleftir. Hiçbir insan, malî imkânsızlıklar sebebiyle tıbbî himayeden mahrum bırakılamaz.» diyen hükmü ile, anket cevabı, vatandaşın genel sağlığı ile de ilgilenmiştir. Bu ilgi, vatandaş olmasa bile, «insan» sıfatı dolayısıyla, herkesin, Türk Devletinden tıbbî himaye görmesi yolu açılmak suretiyle genişletilmiştir.

İlk öğretim: Anket cevabı, vücut yapısının sıhhatını koruduktan sonra, entellektüel ve moral gelişmenin yollarını da açmak istemiştir. Bunun için, önce, ilk öğretimi, «kadın-erkek bütün Türkler için mecburî» kılmıştır. Sonra da, bu zorunluğu, bir sosyal görev telâkkisi ile karşılamak ihtiyacını duymuştur: «...Devlet okullarında ilk öğrenimlerini yapan vatandaşlardan malî durumu yetersiz olanların bütün öğrenim masrafları devlete aittir» demiştir. Daha sonra, anket; entellektüel ve moral gelişmeyi, bir ilk öğrenim basamağında durdurmak istemiyen ve fakat durumları daha yükseğe çıkmağa elvermeğe yetmiyenlere kadar, bu sosyal görev ve telâkkisini uzatmıştır: «Kabiliyetli öğrenciler, malî durumları elvermese bile, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmak hakkına sahiptirler. Devlet, bu hakkın kullanılmasını müsabaka esasına göre burslar, aile yardımlar ve diğer yollarla sağlar.» diyerek, zorunlu olunan ilk öğrenimden sonrasını, bir hak olarak kurmuştur.

Çalışma: C.H.P. anket cevabı, çalışmanın toplum içindeki sosyal değerini anlamıştır. Bu sebeple, onu, hem kişinin toplumdaki istiyebileceği hak, hem de, topluma karşı kişinin yerine getirmekle görevli olduğu bir ödev anlayışına kavuşturmuştur: «Çalışmak, her Türkün hakkı ve vazifesidir. Bu hakkın kullanılması ve bu vazifenin ifası kanunlarla düzenlenir.» diyerek, hürriyet dengesinde, hem kişinin, hem toplumun «içtimaî hâsıla» yı arttırma hakkını bir arada gözetmiştir.

Çalışmanın şeraiti ve karşılığı: Çalışma, ister kişi yönünden bir hakkın kullanılması; ister, toplum yönünden, kişiye bir zorunun yüklenmesi yolunda anlaşılmalıdır. Bir takım insanî ve sıhhî

şerait içinde getirilmelidir. C.H.P. anketi bunu ...«İşçinin çalışma şartlarında insanî bir muamele uygulanmasını sağlamak için Devlet gereken tedbirleri alır. Reşid olmayan işçiler ve kadın işçiler korunur.» demek suretiyle sağlamak istemiştir. Bu hükme göre, devlet, çalışma yerlerinin gereken iş şeraitini haiz olmasını sağlayacaktır. Ayrıca, bazı iş alanlarında, işin özelliğine göre, daha doğrusu imkânlarına göre, küçük işçiler ve kadın işçiler kullanılmak gerekecek ise, bunların da, bu özelliklerine göre bir korunmaya kavuşacaklarını işaret etmiş oluyor.

Çalışma şeraiti «insanca muamele» ölçülerine göre düzenlendikten sonra, «iş» ile ilgili olarak geriye daha bazı önemli problemler kalıyor: C.H.P. anketine göre bunların başında «asgarî ücret» denen husus gelir. Anket cevabına göre, bunu iki unsura göre göre tayin etmek gerekir: İşin mahiyeti ve ağırlığı ile insanca bir hayattır: İnsanca hayat ölçüsü de, mücerret işçinin değil, ailesini de kavrar: «Her işçi, işinin ağırlığına ve mahiyetine uygun ve herhalde, kendisinin ve ailesinin insanca bir hayat sürmesini sağlayacak bir ücret almalıdır.»

Sosyal güvenlik : Çalışmanın sağlanması, çalışma şeraitinin islahı işe haklı bir ücret verilmesi gibi sosyal açıdan gelecek tanzimler, işçilerin çalışanların sosyal haklar bakımından oldukça geniş ölçüde himayesini gerçekleştirebilecektir. Fakat, modern idrâk çağımızın, ekonomik ve sosyal bakımdan zayıf olan bu unsurlarının korunmasını, daha verimli kılabilmek için «sosyal güvenlik» terimi altında ifade edilen müesseselere de gitmeği zarurî kılmıştır. C.H.P. anket cevabı, bu müesseselere yabancı kalmak istememiştir. Önce, işçilerin durumlarını takviye etmek için İşçi Sigortalarını geliştirmeye devlet gayeleri arasına koymuştur. Sonra da, bütün vatandaşlara şâmil sosyal sigortaları ön-görmüştür.: «İşi Sigortalarını geliştirmek ve bütün vatandaşlara şâmi sigortalar tesis etmek, Devletin ana gayelerindedir..» Anket, bu noktada kalmamış, ekonomik ve sosyal bakımdan zayıflıkları pek açık olan bazı sosyal kategorileri, o genel ölçü olarak aldığı «insanca hayat» seviyesine çıkarma ödevini yüklemiştir: «Devlet; emekli, dul ve yetimlerin insanca bir hayat sürmesini sağlamak için gereken tedbirleri alır.»

Sendika: Anket cevabı; önce sendika ve sendika birlikleri halindeki meslekî teşekküllerin kurulma serbestliğini ve bunları kapamayı bir garantili hukukî düzene bağlamayı aramaktadır: «İşçi ve işveren sendikaları ile, sendikaların bir araya gelmesinden do-

ğan meslekî teşekküllerin kurulması ve gibi teşekküllerde üye olmak veya üyelikten ayrılmak serbesttir. Bu teşekküllerin kurulması, herhangi bir suretle izne bağlanamaz. Bunlar ancak mahkeme kararı ile kapatılabilir.»

Kuruluşunu izinden kurtarma, kapatılışını da, ancak mahkeme kararına bağlı kılma suretiyle, C.H.P. anket cevabı, sendika hürriyetini, pek geniş yol ile kurmak istemiştir. Bu genel ikinci eğilimin, memurların sendika kurmaları konusunda da, esas itibarıyla, muhafaza etmek suretiyle de, bu konularda ilerici bir yerde bulunmak niteliğini kazanmıştır: «Bazı istisnalarla, memurların sendika kurmalarına ve sendikalara üye olmalarına taraftarız.»

Bu istisnaların nelerden ibaret olduğuna gelince: Bu hususta tahdidî olmakla beraber, olukça geniş bir listede istisnalar gösterilmiştir. Bu liste uluorta doldurulmamıştır; «İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi» hükümlerine uygun olan bazı ölçülere göre, istisnalar sayılmıştır. Bu ölçüler de şunlardır: Sendikacılığın yüklediği tesanüd ve disiplin dışında, ayrı ve münhasır bir disiplin içinde bulunmak, Devleti temsilen, işçi ve işveren arasındaki ihtilâfları halletmede vazifeli olmak; devlet adına teftiş yetkisini kullanmak; devlet ve âmme sektörü müesseselerinde işveren vekilliği durumunda olmak, hususî kanunla kurulmuş olup âmme hizmetini ifa eden meslekî teşekkülleri vasıtasıyla meslekî menfaat ve hakları, esasen, yeter derecede korunabilecek olan bazı meslek mensubu (avukat, tabip, eczacı) olmak; veya, bu mahiyette bir meslek mensubu olmak (serbest hesap uzmanı, hizmeti dolayısıyla dinî faaliyet içinde bulunmak; kazaî hayatta bir fonksiyonu olmak (Noter ve dâva vekilleri gibi);

Bu ölçülere göre, tahdidî şekilde sayılan istisnalar da şöyledir: Devlet veya Hükümetin temsil yetkisini haiz olan şahıslar; askerî şahıslar; gümrük, emniyet ve belediye, itfaiye hizmetleri mensupları; umumî ve mülhak bütçeli idarelerle mahallî idareler ve muhtarlıklar ve bunlara bağlı sabit ve mütedavil sermayeli müesseseler, sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan iktisadî teşekkül ve müesseselerle, sermayelerinde devletin iştiraki bulunan bankalar, 5590 sayılı kanuna tâbi Odalar ve borsalarla, meslekî teşekküller dahil olmak üzere hususî kanunlarla kurulan bankalar ve teşekküller, yukarıda gösterilen idare, teşekkül ve bankalar tarafından sermayesinin yarısından fazlasına iştirak suretiyle kurulan teşekküllerle bunların aynı nisbette iştiraki ile vücut bulan müesseseler; hususi kanunu ile kurulup

âmme hizmeti ifa eden teşekkül mensubu avukatlar, tabipler, eczacılar, kazaî fonksiyon sahibi noterler, dâva vekilleri; serbest hesap uzmanları, din ve ibadet yerlerinde ve mabetlerde çalışan memur, müstahdem ve sair şahıslar... (Avukat, tabip ve eczacılar, işveren sıfatını taşımamak şartıyla, maddî veya fikrî emek karşılığında bir gelire bağlı olarak «işçi» sıfatını kazanmış olanlar gibi, başka mesleklerde «işçi» sıfatını kazanırlarsa veya işçi teşekküllerinin yönetim kurullarında, haysiyet divanlarında ve alel'itlak idare görevleri ile işçileri ve işçi teşekküllerini temsil görevlerinde vazife almış olurlarsa - bu sıfatla çalışmakta olmalarından dolayı sendika kurabilir ve sendikalara üye olabilirler.)

Görülüyor ki, C.H.P. anketi, memurların sendika kurma haklarının kullanılmasını ileriki kanun koyucuya doğrudan doğruya bırakmak istememiş; bu hakkın sınırlarının bizzat Anayasaca takviye edilmesi kapıtsını açık tutmak istemiştir. Bununla beraber, istisnalarını Anayasa metninde yer alıp almamasının takdirini Anayasa Komisyonuna bırakmıştır.

Grev ve Lokavt : C.H.P. anket cevabı, grev hakkı ile lokavt hakkının tamınmasını bir zaruret olarak görür. Fakat, her iki hakkın, bazı zarurî sınırlamaları da olacağını kabul ederek, bu hususun, esas itibariyle, kanuna bırakılmasını uygun görür.

Anket cevabına göre grev, bir sosyal haktır. Fakat, bu hakkın kullanılışı hususunda, ülkemiz, çok tecrübesizdir. Bu hakkın kullanılışı, millî menfaatlere ve bilhassa iktisadî kalkınma gereklerine aykırı düşmemelidir. Öyle ki, anket cevabı, bir yandan, çalışmayı bir ödev saymaktadır. Öte yandan, Devletin ve genel olarak bütün iktisadî hayatın, bütün faaliyetlerini bir plânlı çalışma hayatına bağlamaktadır. Böyle olurken, şimdi, bir sosyal hak olan grevin kullanılış biçimini iyi tayin edememe yüzünden iktisadî kalkınma faaliyetlerine zıd bir yöne gidilebilir. Onun için, bu konuyu düzenleme işini Anayasaya bırakmamalıdır. Grevin hangi hallerde yasak olması gerektiğini tesbit, kanuna bırakılmalıdır. Kanun, grev hakkını sınırlarken, bu hakkın özünü kaldırmağa kadar elbette gidemeyecektir. Çünkü, o takdirde Anayasa Mahkemesi, gerekli mürakabeyi yapacaktır: «Grev ve lokavt hakları temel haklardan olarak tanınır. Grev ve lokavt haklarının tanzimi kanunla yapılır.» demek, yeter. Özel kanun, «hakkın özünün kaldırılmaması» müeyyidesi ve Anayasa Mahkemesinin kontrolü altında grevi ve lokavt'ı düzenler.

Yalnız burada gene memurlar meselesi ile karşılaşırız. C. H.P. anket cevabı, memurlara grev hakkının tanınmasını, Türk doktrininin kabul etmediğini ileri sürmektedir. Daha doğrusu, Türk doktrininde geniş ölçüde kabul edilen temayülün bu yolda olduğu kanısındadır. Âmme sektörüne dahil iktisadî işletmeler mensuplarına gelince: Bunların, sadece, sevk ve idare mevkilerinde bulunanların grev hakkını kullanamayacağını zikretmek yeter. Fakat bunların kimler olduğunu tayini de, gene, kanuna bırakmalıdır. Bu iktisadî işletmelerin diğer mensuplarının grev hakkını kullanmaları mümkündür. Yalnız, gene, bunların yapacağı grevlerin de, hangi hallerde millî menfaatlere ve iktisadî kalkınma icaplarına aykırı olarak menedilecekleri hususunda, bir takdir hakkı bırakmak şarttır.

Özel mülkiyet ve özel toprak, özel teşebbüs ile tâbi olacakları rejim: Buraya kadar ileri sürdüğü sosyal ve ekonomik haklar ile, anket cevabı oldukça sosyal muhteva ve sosyal vasıf kazanmıştır. Bu vasıf, bundan sonra mülkiyet, toprak ve orman konularında ön-gördüğü hükümlerle bir taraftan elbette yoğunlaşmakta ve fakat, gene aynı konularda ve özel teşebbüs konusunda ön-gördüğü başka hükümlerle toplumcu görüşün yanında, bireyci görüşe de kaymaktadır. (Vakıa, Kurucu Meclis Anayasa Komisyonunda C.H. P. den gelmiş temsilciler, Anayasanın bir ideolojik rengi olamayacağı görüşünde ittifak etmişlerdir ve Kurucu Meclis Anayasa tasarısının; rengi olmıyan, nötr olan, liberal, ve sosyalizan her türlü iktidarın kendine mahsus renkli görüşünü uygulamaya elverişli olan bir kadrodan ibaret olmasını sağlamağa uğraşmışlardır. Ama, bu, bireyci görüşü hâkim kılma hususunda bir gayretin kamuflâjından ibaret bir gayrettentten başka bir şey olmamıştır. C. H.P. gerek, anket cevabını hazırlarken, gerek Kurucu Meclisteki temsilcileri vasıtasıyla Türk Anayasası çalışmalarına katılırken, aslında, «devletçi» tarihî mahiyetine rağmen, partiler rekabeti alanındaki yarışta geri kalmaktan korkarak, «bireyci» görüşe doğru kaymaktan kurtulamamıştır. Aşağıdaki satırlarda bunun açıklaması, C.H.P. nin verdiği unsurlar sayesinde, pek zor olmayacaktır.

Anket cevabından, mülkiyetin, toprağın, iktisadî teşebbüsün, esas itibariyle özel mahiyetteki telâkkisinin toplumda esas yeri işgal ettiği görülmektedir: «Özel mülkiyet temel haklardan biridir.»; «özel toprak mülkiyeti» ne mutena bir yer vardır; «Devlet, özel ziraat işletmelerine yardım eder ve yol gösterir.»; «İktisadî hayatta özel teşebbüs esastır ve teşvik edilir.» Vakıa; «mülkiyetin ikti-

sabı ve faydalanma şekilleri» ile beraber, bu içtimaî görev bakımından gerekli olan sınırları da kanunla gösterilir. Ama, bu sınırlar, daima, mülkiyetin temel unsur olmasını gözeterek konacaktır. Bu suretle, anket cevabı, özel mülkiyet ile mülkiyetin içtimaî görevini, özel mülkiyetin temel olması açısına sadık kalarak bağdaştırmıştır.

Keza, özel toprak mülkiyeti de bazı sınırlamalara uğrayacaktır: Önce, «toprağın rasyonel bir şekilde işletilmesini sağlamak için» sınırlar ve mükellefiyetler konabilecektir. Gene, bu cümleden olmak üzere, «değişik ziraat bölgelerine göre toprağın genişliği de tespit» edilebilecektir. Ve nihayet, «âdilâne sosyal münasebetler kurmak için» de toprağa sınırlar ve mükellefiyetler konabilecektir. Bütün bunlarda da esas; gene, özel toprak mülkiyetinin bir toplum esas olmasıdır. Demek, bu noktada, anket cevabı bireyci görüşe bir aksan koymuş oluyor ve bu bireyci görüşü de, «toplumcu anlayış istikametine doğru götürmede, fazla teşebbüs sahibi gözüküyor. Çünkü; «ormanlık ve dağlık bölgelerde oturan vatandaşlarının geçimini ve refahını sağlamak için devlet gerekli tedbirleri alır. Ormanları korumak ve orman yetiştirmek ve erezyonu önlemek için devlet, mülkiyet ve ikamet haklarına kanunla gereken sınırları koyabilir.» derken bunun vasıtası olarak özel mülkiyete, özel toprak mülkiyetine getirilmesi bir zaruret olan geniş ölçülerde müdahaleleri, tanzimleri hiç de ön-gördüğünü kestirmek mümkün olamıyor. Bunları ön-görmediğini - meselâ kamulaştırma ve devletleştirmeleri ön-görmediğini - söylemek, ileri sürmek, belki de mümkün olamayacaktır. Fakat, kuvvetli çizgilerle mülkiyette, toprakta, iktisadî teşebbüste özel mahiyet üzerinde dururken, bu mülkiyete yapılacak müdahalelerin, getirilecek tanzimler üzerinde bu kuvvetli çizgileri çizmekten kaçınması, toplum içinde bireyci görüşten yana olduğunu hissettirmek gibi bir anlam taşıyabilir.

Keza, iktisadî hayatta özel teşebbüse de sınırlar, hattâ yönler gösterilmiştir: Bir kere, özel teşebbüs, içtimaî fayda esasına uygun olacaktır; âmme menfaati lehine olacaktır. İnsan kişiliğine, insan hürriyetine veya güvenliğine de dokunacak bir mahiyet alamıyacaktır. Fakat, - anlaşıldığına göre - serbest rekabet esasına bilhassa riayetkâr olacaktır.

Hülâsa; anket cevabı, sosyal mahiyete ait çizgilerin yanında, bireyci çizgilerini de muhafaza etmede, hattâ, bunlara kuvvetli bir mahiyet vermeğe çabılıyor intibaini da vermektedir.

Ziraî işletmeler, kooperatifçilik ve her türlü tasarruf: Anket cevabı; millî hâsılayı arttırma yolunda tedbirler cümlesinden olmak üzere devletin «...Özel ziraat işletmelerine yardım edip yol göstereceğine» dair hükümler koymuş; «kooperatifçiliğin iktisadî ve sosyal görevini tanıyıp, her alanda kooperatifçiliğin gelişmesini sağlamak için tedbirler alacağını» kabul etmiş; her türlü tasarrufu teşvik edip korumasını» bir devlet görevi telâkki etmiştir.

c1 - **Siyasal Haklar :** C.H.P. anket cevabına demokratik mahiyeti veren, geniş ve gelişmiş hak ve hürriyetler demetinin üçüncü unsuru, siyasal haklardır. Anket cevabında bu siyasal haklar, ülkenin siyasal organlarını koruma faaliyetine katılmayı sağlayan haklar oluyor. Bu siyasal organlar, siyasal iktidarı seçim esnasından gelerek kullanacak organlardır. Anket cevabı; bir seçim sistemi ön-görmesi ile, seçim ehliyeti üzerinde özel bir görüş ile durması ile, tayin ettiği seçim şeraiti içinde teşriî meclisleri meydana getirmesi ile; iktidarı, siyasal karar alma yetkisini, esas temeli seçime dayanan Anayasa uzuvlarına tanıyarak, gerçekten demokratik niteliğe sadık kalmış oluyor. Ayrıca; yurttaşların, bu Anayasa uzuvlarını kurma faaliyetine siyasal parti kanaliyle katılmaları dolayısıyla bu siyasal kurumları, bir Anayasa içi tanzim ile, temayüle demokratik birer kurum haline getinmeğe uğraşması ile de, bu demokratik nitelik, modern çağın özelliğine göre bir mahiyet almış oluyor. Şöyle ki:

Seçim sistemi: Anket cevabı, Türk siyasal kurumlarının başında gelecek olan teşriî meclisleri, muhakkak seçimden çıkarma hususunda o kadar ısrarlıdır ki, bu seçimin sistemini bile, tesadüre bırakmak istemez. Onu nisbî temsil olarak tesbit eder.

Seçme ehliyeti : Anket cevabına göre, «teşriî meclisler seçimlerinde de, mahallî idareler seçimlerinde olduğu gibi, seçmen yaşı 18 olmalıdır.» Fakat bunun neden'ini açıklamada, anket cevabı inandırıcı değildir: «Türkiye'de genç yaş dilimlerinin okuma-yazma ve seçme ehliyeti bakımından, daha yaşlı kuşaklara nisbetle üstünlükleri bir vakıadır.» deniyor ve binaenaleyh, üstün zihni melekelerle daha fazla sahip olan bu yaş dilimlerini, demokraside daha müessir kılmak için, onlara seçme ehliyetini tanımak lâzımdır, demeğe getiriyor. İşte, -eğer mantık bu ise ki, budur- bu suretle, anket cevabı, ister-istemez, seçimi bir elitler temeline dayatma yoluna sapmış oluyor. Vakıa, bu eğilimi çok mütevazidir; fakat, bizce açık olarak bu eğilim ortaya çıkmıştır. O zaman da, bu durum gene aynı anket cevabının seçim ehliyetinin diğer şart-

larında bir değişiklik kabul etmiyen hükmü ile tezdad teşkil edecektir. Gerçekten, bu tezdadı görmemezlik etmek de mümkün değildir. Çünkü, anket cevabı, bu konuda şöyle diyor: «Seçme ehliyeti bakımından bugün yürürlükte olan şartlar kâfidir. Milletvekili seçimlerinde okuma, yazma ve tahsil şartı konmasının anti-demokratik ve siyasî bakımdan mahzurlu olduğu kanaatindeyiz.» Bizce, seçme yaşını 18 e indirmenin izahı ile, bu son hüküm birbirine aykırıdır. C.H.P. anket cevabı, birbirini hemen izliyen bu hüküm dolayısıyla bir tezdada düşmüştür.

Anket cevabı, askerî kişilerin oy venmesine taraflıdır. Ancak, erleri bundan hariç tutmaktadır.

Siyasal partiler: C.H.P. anketi, siyasal partileri, diğer dernekler gibi görmek istemektedir. Çünkü «partiler, halkın siyasî iradesinin teşekkülüne yardım ederler.» Binaenaleyh, siyasal partiler hakkında Anayasaya özel hükümler konmalı ve bilhassa bu siyasal kurumların özel bir kanunla, «farklı bir statüye tâbi tutulacağı hususunun prensibi Anayasada yer almalıdır.»

Siyasal parti olayının Anayasaca düzenlenmesinde hâkim prensip, Federal Almanya Anayasasının 21 inci maddesinden mühem olmalıdır. Bu ilham maddesi, parti kuruluşunu serbest bırakır, fakat iç kuruluşu, bir «parti içi demokrasi» prensibine göre kayıtlar, «Partiler halkın siyasî iradesinin teşekkülüne yardım ederler. Kuruluşları serbesttir. İç kuruluşları, demokratik prensiplere uygun olmalıdır. Maddî kaynaklarının menşei hakkında açıkça hesap vermeğe mecburdurlar.» iç bünyesi ve ona göre dış faaliyeti demokrasi dışı bir mahiyet alınca veya amacı bakımından tehlikeli olunca, bu siyasal kurumlar, Anayasa dışına düşmüş olurlar. Bunun da bir müeyyidesi olmalıdır.: «Proğram, tüzük veya faaliyetleri anti-demokratik olan veya Türkiye Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye sokmak veya ortadan kaldırmak veya Türk Milletinin bütünlüğünü tehlikeye sokmak veya ortadan kaldırmak emelini güden siyasî partiler, Anayasa dışı sayılırlar. Bunların Anayasa dışı olmaları sebebiyle kapatılması, Anayasa Mahkemesi kararı ile olur.»

Bu suretle anket cevabı, batılı anlamında demokratik hüviyet dışı olan partilerle, faaliyetleri anti-demokratik olan partileri ve bir de Türkiye'nin varlığını ve Türk Milletinin bütünlüğünü tehlikeye sokan partileri, meşruiyet içinde saymak istemektedir. Fakat, demokratik mahiyeti, anti-demokratik faaliyetleri tesbit ve takdir etmede, ele, sağlam ölçüsü de vermemektedir.

Anket cevabı, bir de, memurlarla siyasal partiler arasındaki münasebete dair hüküm sevk etmiştir. Buna göre, «devlet memurları siyasî partilere girememelidir.». Bundan başka, partizan idarenin geniş ölçüde bir âleti ve ortamı olmuş olan «iktisadî devlet teşekkülleri ve benzeri müesseselerin sevk ve idare mevkilerinde bulunan bütün şahıslar da aynı yasağa tâbi tutulmalıdır.» Ama, üniversite ve yüksek okullar öğretim üyelerinin «siyasî partilere intisapları serbest» kalmakta devam etmelidir. Bundan başka; «meslekî teşekküllerin, kooperatiflerin ve hayır derneklerinin idare ve mürakabe organlarının seçimine, siyasî partiler, listeleri ile iştirak edemezler.». Keza, Anayasada, siyasal partilerin Meclis Gruplarının, Meclislere tahakküm grubu haline gelmemeleri için, bazı hususlarda (Meclis tahkikatı açılması, yasama doknulmazlığının kaldırılması, özel af gibi kazaî bir yönü olan konularla, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimlik Şûrası üyelerinin ve yasama meclisleri başkanlarının seçim ve düşürülmelerinde) önceden parti grubu prensip kararı alınmasının ve başkanlıklara aday gösterilmesinin yasak edilmesi hakkında hükümler de bulunmalıdır.

Memur: Anket cevabı, kamu hizmetlileriyle de meşgul olmaktadır. Bilindiği üzere, kamu hizmetlerine girme, bir siyasî hakkın kullanılmasını teşkil eder. Anayasalar, bu hakkı tanırlar. Ayrıca Anayasalar, kamu hizmetlerinin siyasal partilerle münasebetlerini ve nihayet kamu iktidarı karşısındaki teminatları meseleleriyle de uğraşırlar. Anket cevabı; memur olma hakkını haiz olanların hizmete girmeleri konusu ile pek yakından ilgilenmiştir: «Devlet personelinin tayini ile ilgili usulleri tesbit, müsabaka imtihanları tertip ve icra etmek, devlet personeli statüsünde yapılacak değişiklikler konusunda yetkili mercilere tavsiyelerde bulunmak ve projeler hazırlamakla görevli bir müstakil komisyon (İngiltere'deki Civil Service Commission) gibi ihdası faydalı olacaktır.»

cc - **Hak ve hürriyetlerin** teminatları: Anket cevabının demokratik mahiyetli devlet anlayışı, bilhassa geniş ve gelişmiş bir hak ve hürriyetler demetini ihtiva etmeden geliyordu. Bu hak ve hürriyetler demeti, kazandığı o geniş alanı bir teminat altına almasa idi, bunun pek fazla değeri olmazdı. Anket cevabı, kendisine soru yönelten Anayasa Komisyonunun endişelerinin benzeri endişeleri ile, yeni Türk Anayasasının bir teminatlar demeti olması duygusu içinde hareket etmiştir. Bu teminatlar demetinin rejimi nasıl çevirdiğini, son bahiste inceliyeceğiz. Burada, hak ve hürriyetlerin teminatı konusunda anket cevabının neleri düşündüğünü işaret etmekle yetineceğiz:

a1 - **İdarenin kazaî mürakabesi:** Anket cevabı, hak ve hürriyetlerin idareden gelecek ihlâllere karşı korunmasını, geniş ölçüde, idarenin bütün fiillerinin bir kazaî mürakabe ile bağlanmasında görür: Evvelce de sözünü ettiğimiz «bütün idarî tasarruflar, kazaî mürakabeye tâbidir.» hükmü ile kastedilen budur.

b1 - **Habeas Corpus:** Müracat yolunun Anayasaca açık tutulması da, anket cevabına göre, kişi hürriyetlerinin teminatını teşkil eden hususlardan birisi olacaktır.

c1 - **Teşriî tasarrufların kazaî mürakabesi:** Ve nihayet, hak ve hürriyetlerin bizzat hakkı ifade edecek, formüle edecek, gerçekleştirecek yasama organından gelecek ihlâllere karşı korunmasını da, kurulacak bir Anayasa Mahkemesinde, kanunların Anayasaya uygunluğunun kazaî mürakabesi usulü sağlayacaktır.

ii — Siyasal İktidarın Serbest ve Devrî Genel Seçimlere Dayanması :

C.H.P. anket cevabından çıkan demokratik mahiyetli devlet anlayışı, bu mahiyetini, önce, geniş ve gelişmiş bir hak ve hürriyetler demetinden aldıktan sonra, siyasal iktidarın teşekkülü hususunda kabul ettiği eğilimi ile de, bu mahiyetini geliştirmektedir.

Gerçekten, anket cevabı, her iki dalı da esas itibariyle genel seçimden gelen bir teşri organı düşünmektedir. Bu seçimin «tek dereceli ve genel oy» esasında olmasında ısrar etmektedir. (Birinci Meclis tamamiyle böyle olacaktır. İkinci Mecliste, seçim dışı bazı unsurlar da bulunabilecektir. Ama, teşrî uzvu, genel seçimden gelmiş olma vasfından bir şey kaybetmiyecektir.) Keza, bu yasak, Meclisleri, belli bir süre ile sınırlanmış olacaktır: Birinci Meclis 4, ikinci Meclis 6 yıl, Demek ki, sonuç bakımından: siyasal iktidarın toplanacağı merkez olan yasama meclisleri ve binaenaleyh siyasal iktidar; serbest devrî, genel seçimlere dayanmakla, daha kuruluşunda demokratik prensibe dayanmaktadır.

iii — Bir muhalefetin var oluşu :

Bizce C.H.P. anket cevabının, demokratik devlet anlayışını meydana getiren unsurlardan birisi de, onun, bir muhalefeti de kabul etmesidir. Bu anket cevabı, yukarıda anlatıldığı üzere, «siyasal partiler» den «nisbî temsil usulü» nden böylece sayı gücüne göre kazanılacak sandalyaları elde etmek üzere girilecek «seçim-

ler» den bahis açmaktadır. Bütün bunlar, siyasal iktidarı; yasama meclislerinde, birisi veya bir grupu iktidarda olan, ötekileri muhalefette kalan bir «iktidar-muhalefet» ikiliği altında icra ettirmeye ifade etmektedir. Nihayet, «C.H.P., muhalefet liderine de Bakan maaşı bağlanmasını istemektedir.» diyen hükmü ile; bu anket cevabı, muhalefet kurumunun, bir anayasa uzvu halinde düşünülmesini ve siyasî mekanizma içinde bu sıfatla yer aldığını anlatmak ve göstermek istemektedir.

iv — Siyasal Organ ve Mekanizmaların Karşısında Bağımsız Yargı Uzvunun Var - oluşu :

C.H.P. anket cevabı, devlet anlayışına getirdiği demokratik mahiyeti, nihayet, siyasal iktidarı fiilen kullanacak olan, siyasal kararlar alıp bunları uygulayacak olan siyasal organ ve mekanizmanın karşısında, hukuk devletinin koruyucusu, kurucusu olarak bağımsız bir yargı uzvu düşünmekle takviye ediyor.

Bu; adaleti Türk Milleti adına dağıtan; kararları yasama meclislerince ve hükümetçe değiştiremeyen; hâkimleri, hiçbir siyasî ve idarî makamca veya bunların etkisi altında kalan bir organın tasarruflarını da denetlemeğe kadar genişleten bir yetki ile hukuk devletinin ve demokrasi düzeninin kazaî mürakabe unsurunu geniş ölçüde gerçekleştiren bir yargı uzvudur.

b — SOSYAL VASIF :

C.H.P. anket cevabından, kurulması ön-görülen devletin sosyal vasfa kavuşturulmak istendiği sonucu çıkarılabilir. Her ne kadar, anket cevaplarının, sosyal haklar bahsinde özel teşebbüs, özel mülkiyet, özel toprak üzerine birer aksan konmuş; bireyci eğilime âdeta bir öncelik tanınmış gibi ise de; ailenin, ananın, çocuğun, gençliğin korunmasında; sıhhî ve medeni mesken sağlanmasında, sağlığın korunması ve herkese bir tıbbî himaye getirilmesinde, çalışmanın insanca şartlara kavuşturulmasında ve haklı bir ücretle karşılanmasında, türlü sigortalarla sosyal güvenliğin sağlanmasında, sendikacılığın Anayasa teminatı altına konulmasında, grev hakkının tanınmasında, ormanlık bölge halkının himayesinde, kooperatifçiliğin teşvikinde gösterilen tutum ve davranış yoluyla sosyalman ve ekonomikman zayıf olan kişilerin ve grupların, devlet eliyle, toplum tasarrufları ile korunacağı da kabul edilmiştir. İşte, toplumun elindeki tasarruflarla bu korumanın gerçekleştirilmesi, bu toplumun devletine, bir sosyal vasıf getirmektedir.

Öte yandan, anket cevabı; «âmme sektörüne dahil teşekkül ve müesseselerin câri masraflarını aşan kârları icabında kullanmak» yetkisini hükümete tanımaktadır. Elbet, hükümet de bu tasarrufları bir merkezî plân dairesinin yapacağı millî kalkınma plânlarına göre kullanacaktır. İşte bu durum da, ona sosyal vasfı kazandıran bir durumdur.

B — SİYASAL İKTİDAR OLAYI :

C.H.P. anket cevabı, siyasal iktidarı; serbest ve genel devrî seçimlere dayanarak, bu seçimler içinde bir parti rekabeti yaratarak, siyasî kurumlar arasında bir muhalefeti de yaşatarak, siyasal organlar ve mekanizmaların karşısında bağımsız bir kaza uzvunu etken (müessir) kılarak, devleti, demokratik niteliğe kavuşturmuştu.

Fakat, bu demokratik niteliği, ehil, ön-görülen devletin siyasal teşkilât şemasında ve şemanın, siyasal iktidarı icra ediş biçiminde aramak gerekir. Böyle bir arama gayreti ile C.H.P. anket cevabına baktığımız zaman, genel olarak siyasal iktidar olayı ile ilgili olmak üzere şunu bulmamız mümkün olacaktır:

a - SİYASAL İKTİDARIN KURULMASI :

i - **Siyasal İktidarın Meclis yönünden kurulması:** Parlâmento usulü güden ülkelerle, bu yön, genel seçimlerle kurulur. C.H.P. anket cevabı, siyasal iktidarı; serbest, devrî, genel seçimlerle kurma temel prensibini kabul ettikten sonra, bu seçimin Birinci Meclis için, sistemini de «Nisbî temsil» olarak tayin eder. Onun bu yola gideceğini tahmin etmek de pek zor değildi. C.H.P., bütün muhalefet yıllarında, o zaman uygulanmakta olan tek turlu çoğunluk sisteminin, geniş ölçüde seçmen oylarını yaktığını, muhalefete düşen her sandalyayı, iktidara düşen her sandalyaya nisbetle pek büyük bir oy nisbeti ile ona verdiğini, bu ikinci sonuç dolayısıyla, bu sistemin, Türkiye için, büyük bir seçim adaletsizliği meydana getirdiğini ileri sürmüştür. Bu görüşü de, basın ve üniversite gibi serbest fikir mihraklarında iyi kabul görmüş ve benimsenmişti. Bu sebeple, sözünü resmen söylemek ve gerçekleştirmek imkânı doğunca, nisbî temsil usulünü teklif etmesinden daha tabii bir şey olamazdı. Vakıa, C.H.P. nazari bakımdan çoğunluk sisteminin lehinde olan delilleri bilmez değildir; siyasal iktidarın Meclislerde kurulan çoğunluk iradesi yoluyla uygulanmasının, demok-

ratik fikre uygunluğunu, ilmî bakımdan anlayamayacak durumda değildir. Ayrıca, çoğunluk sisteminin kolaylığının, hele son 15 yılda dört büyük seçim ile buna iyice alışmış olduğunun da pekâlâ farkındadır. Buna karşılık, nisbî temsil usulünün, biraz karışık, biraz hesabı zor sistem olduğunu ve ayrıca, dağınık, bölünmüş bir mecliste, istikrarlı bir hükümet çoğunluğuna kolayca elvermediğini de bilmektedir. Ama, bütün bunlara rağmen, çoğunluk sisteminin «Türkiye'de yarattığı ve yaratacağı zararlı neticeler» anket cevabını nisbî temsilden yana itmiştir.

Anket cevabı; nisbî temsilin de «d'Hondt» sistemine - o seçim çevresinden çıkan parlâmanter sayısının yarısı kadarı için tercihli oy kullanma imkânı; tercihli oy kullanmamış ise her listeden kazanmış olanların, partinin tesbit ettiği sıraya göre tesbiti esasının kabulü ile beraber - taraftardır. Çünkü, anket cevabına göre, d'Hondt sistemi, nisbî temsil usulleri içinde, bir matematik mantığa dayanarak en çok âdil olanıdır. Ayrıca, nisbî temsilin pürüzlü noktalarından birisi olan «bakiye oy» meselesi yaratmaz. Binaenaleyh; her partinin o seçim çevresindeki sandalyaların kaçını kazanmış olduğunu tesbitte en üstün bir sistemdir. Her partinin o seçim çevresinde kazandığı sandalyaları, kendi listesindeki adaylara nasıl dağıtacağı, yâni, her partinin adaylarından hangilerinin seçilmiş sayılacağı meselesi de, yukarıda söylendiği üzere, tercihli oy yoluyla hallolunur. Tercih oyu kullanmayanlar, listedeki sırayı kabul etmiş sayılırlar. Bu suretle, en çok tercih oyu almış olanlarla, listede, başta gelenler seçilmiş olurlar. Bu usul sayesinde, parti içi münasebetler alanında değerini ispat ederek liste başına - veya başlarına - gelmiş olanlarla, seçmenlerin gözünde en itibarlı aday olma dolayısıyla tercihli oy almış olanlar o listenin çıkaracağı sandalyaları paylaşmış olurlar. Anket cevabı, «Karma liste» veya «Ad silme» yollarına başvurarak, her partinin, her listenin kazanmış olduğu sandalyaların, o partinin en çok oy almış adaylarına verilmesi usulüne iltifat etmez. Çünkü, bu usuller, tasnifi uzatır ve zorlaştırır; karma adları ihtiva eden listenin, hangi parti hesabına kaydedileceği meselesini ortaya çıkarır; aynı parti içinde bir seçim savaşına yol açar (adaylar, kendi üstlerinde en kabarık oy sayısını tutturmanın bir yolunu da, diğer aday arkadaşlarının üstlerine, az oy yazılmasını sağlamak üzere, onların adlarını listelerden sildirme faaliyetine girişirler.) Nihayet, birbirine rakip partiler, karşılarındaki partinin en kuvvetli adaylarını tahrip etmek için, onların adlarını sildirirler. Bundan da meclislerin seviyeleri zarar görür. Onun için, en doğru yol,

tercihli oly, buna başvurulmadığı zaman, partinin tesbit ederek liste başındakilerin seçilmiş sayılması sistemidir. Partilerin, liste başına kimleri geçireceği hususunu tesbite gelince: Bu, esas itibariyle, her partinin içtüzüğü ile çözülecek bir meseledir. Partiler, bu husus, genel menfaate ve demokratik usullere uygun olarak çözerler. Bu arada, partilerin merkez organlarına, listenin başında yer alacak birkaç adayı gizli oyla tesbit edip listedeki o baş yere geçirtme, diğer adayların da, yoklamalarda alacakları oy sayısına göre listedeki yerlerini almalarını mecburî kılacak bir esas kaide, Seçim Kanununa konabilir.

Siyasî iktidarın meclisleri yönü, esas itibariyle tamamıyla, bu yolda yapılan bir seçimle kurulmuş olur. İkinci meclis de, gene, seçimden çıkmakla beraber onun seçim sistemi, «tek adaylı seçim çevresi» usulünden ibarettir. İller, tek adaylı seçim çevrelerine bölünecektir. Nüfusu, pek az bile olsa, bir il, gene de bir çevre olacaktır. Bu suretle, seçimleri, daha çok kendi şahsiyet ve liyakatlerine, borçlu olacaktır, bu ikinci meclis üyeleri. Böyle kimselerden mürekkep olan bir ikinci meclis de, daha iyi bir vazife görecektir. Ve korporatif sistem hatalarına düşülmemiş olacaktır. Meslekî temsil mahzurludur. Çünkü: önce, işçi ve esnaf teşekkülleri ile ziraat odaları ve diğer ziraatçı teşekküller yeter derecede gelişmemiş, genişlememiştir. Sonra; milletlerarası deney, bu sistemde fena sonuçlar vermiştir. Daha sonra, meslek temsilcileri, daha çok millî tasarrufu ve yatırımları baltalayan ve enflasyoncu sonuçlar doğuran muvazaa tedbirlerinde anlaşarak plân ve kalkınmayı engeller. İkinci meclis, bu suretle, meslekî teşekküllerin baskı grubu haline gelir. Halbuki, genel menfaatin, Anayasanın ve insan haklarının bekçisi olmalıdır.

Bu ikinci mecliste, ayrıca, eski devlet başkanları, eski Anayasa Mahkemesi başkanları, eski meclisler başkanları, Mareşal ve Büyük Amiraller «kabul ettikleri takdirde hayatları boyunca» bu ikinci meclisin tabii üyesi olurlar. Ayrıca, Millî Birlik Komitesi üyeleri ile inkılâp idaresinin bakanları «diledikleri takdirde, aday olarak siyasî mücadeleye katılmak mecburiyetinde kalmaksızın, ilk kurulacak Cumhuriyet Meclisinin (İkinci Meclisin) 6 yıl için tabii üyesi» olurlar. Bunlar bize göre, temsilî hükümet içindeki temsilcilik niteliklerini kanun bizzat Anayasadan alan mahdut ve istisnaî uzuvlardır.

ii - **Siyasal iktidarın icra yönünün kurulması**: Gene parlamento usulü güden ülkelerde, bu yön de, siyasal gücü esas itiba-

riyle kendinde toplamış bulunan birinci yön - siyasal iktidarın parlâmento yönü - tarafından yapılacak teşebbüsler ile kurulur.. İşte, icra yönünün birinci kademesi olan Devlet Başkanı «Türkiye Büyük Millet Meclisi halinde bir araya gelen iki teşriî meclis tarafından gizli oyla ve mutlak çoğunlukla» seçilmelidir. İkinci kademe olan Başbakan ile kabinesinin de esas itibariyle parlâmento içinden getirilmesi gerekir. Fakat, «istisnaî hallerin mevcut olabileceği nazarı itibara alınarak, teşriî organ dışındaki kimselerin Bakan olmasına mani bir hükmün Anayasaya konmaması düşünülebilir.»

Anket cevabının böyle bir yolu tutmasının sebepleri vardır. Cevaba göre; Bakanların Meclis dışından seçilmesi, daha çok, Başkanlık sisteminin bir gereğidir. (Çünkü, bu sistemde, icra uzvu, Başkandan ibarettir. Ve Başkan da yasama uzvundan bağımsız bir organdır. Bakanlar, onun adına, onun sorumluluğu altında ve binaenaleyh, ona sorumlu olarak âmme görevi gören sekreterlerden ibarettir; Yasama organı ile uzvî bir ilişkisi olmayan kimselerdir. Binaenaleyh, elbette, Meclis dışından olabilirler). Parlâmanter sistemde ise esas; Bakanların yasama organı tarafından her an murakabesi ve düşürülmesidir. Yâni onların, yasama organı ile pek sıkı ilişkileri vardır; âdeta uzvî bir bağları vardır. Bu bağ, fiiliyatta, bakanları, parti grupları ile irtibatlı kılar. Bu sebeple, Meclis içinden gelmeleri tabiidir. Fakat, pek istisnaî hallerde, Meclisler dışı bir değer hizmetini gerekiyorsa, bunun bertaraf edilmemesi için, Anayasada, Meclis dışı Bakan imkânını yasak eden bir hüküm bulunmaması gerekir; ve bu kadar nihayet de... Esas olan, Bakanların, Meclislere mensup olmaları ve Meclisler üyeliğini muhafaza etmeleridir. Hattâ, Bakan olunca, bu meclisler üyeliği niteliği katiyen kalkmamalıdır. Bakan olunca bu üyeliğin düşmesi, aslında «sorumsuz Cumhurbaşkanı, hükümet ve teşriî organ karşısında fiilen çok kuvvetli kılmak ve ona devlet idaresinde fiilî bir üstünlük sağlamak maksadına matuftur. Bu sistemin, memleketimizde demokrasinin teminatını teşkil etmek şöyle dursun, tam aksine neticeler doğurmasından ve bir şahsî diktatörlüğe götürmesinden endişe etmek gerekir.»

b — SİYASAL İKTİDARIN TEŞKİLÂTI; BU TEŞİKLÂTIN YETKİLERİ VE FAALİYETLERİ :

C.H.P. anket cevabı, seçilmiş bir parlâmento, sorumsuz bir devlet başkanı, bir başbakanın yönetimi altında sorumlu bir hü-

kümet heyeti, Hükümet ile Parlâmentonun birbirleri üzerinde karşılıklı faaliyet ve münasebetlere geçmesi tasavvurları altında, parlâmanter nitelikte bir siyasal iktidar teşkilâtı kurar; ona, parlâmanter mekanizmanın yetkilerini ve faaliyet alanlarını tanıır. Şöyle ki :

i - **Parlâmento** : Bu parlâmento, iki meclislidir. Birinci dal «Milletvekilleri Meclisi» dir. İkinci dal «Cumhuriyet Meclisi» dir. İki meclisin bir araya gelmesi ile meydana gelen heyet - ki Anayasada gösterilen belli görevleri görecektir ancak - «Türkiye Büyük Millet Meclisidir» dir. - (C.H.P. anket cevabı, - anlıyabildiğimize göre - Parlâmento karşılıklı bir teşekkül ve isim olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi adını ileri sürmüyor. Pek az Anayasa yetkilerini kullanmak üzere iki Meclis bir araya gelince hasıl olan heyete, ancak bu görevleri gördüğü sıraya münhasır kalmak üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi adını veriyor. Yoksa, önce, siyasal iktidarın bir numaralı ve önde gelen iki meclisten kurulu uzvu olmak üzere bir Meclis - Türkiye Büyük Millet Meclisi - tasavvur edip, «Milletvekilleri Meclisi» ni onun bir dalı, «Cumhuriyet Meclisi» ni de gene onun ikinci dalı saymıyor. Anket cevabı, bize, bu intibai venmiştir. Ama, biz bu intibaa rağmen iki meclisli parlâmentolarda, ortada bir tek heyetin varolduğunu; bunun iki meclisten ibaret olmasının bir iç kuruluş meselesinden ibaret bulunduğunu; ve her iki meclisin, bu parlâmentonun bu tek uzvu olan organın meclisleri olduğunu telâkki ederek mütalâamızı yürüteceğiz.

aa - **Milletvekilleri Meclisi** : Bu, Parlâmentonun «Türkiye Büyük Millet Meclisi» nin birinci dalı «Milletvekilleri Meclisi» dir. Bu meclis, 450 üyeden kuruludur. Süresi de 4 yıldır. Bunun üyelerine Milletvekili denir. Milletvekili seçilme şartları, fazla değişmemelidir. Yalnız seçilme yaşı, başka demokrasilerde olduğu gibi 25 e indirilmelidir.

Milletvekillerinin maaşları, en yüksek devlet memuru barem derecesinin seviyesini geçmemelidir. Bu husus, Anayasada yer almalıdır. Milletvekilinin yolluk ödenekleri ise, yıllık maaş tutarının % 40 ını aşmamalıdır. Bu husus da, Anayasada yer almalıdır. Bu maaş ve yolluk ödeneği dışında, - emeklilik maaşı hariç - hiçbir ödenek verilmemelidir. Parlâmento, üyelerine bir maaş yükseltmesi yaptığı zaman maaşı yükselten bu kanun, ancak, ertesi yasama döneminde yürürlüğe girmelidir.

bb - **Cumhuriyet Meclisi** : Bu da, Parlâmentonun ikinci dalıdır. 150 üyeden kuruludur. Ayrıca, yukarıda siyasal iktidarın kurulma bahsinde gösterildiği üzere tabii üyeleri vardır. Süresi 6 yıldır. Fakat seçimle gelen üyelerden 1/3 ü, her iki yılda bir yenilenir. İlk 2 nci ve 4 üncü yılda. Bunların hangilerininin seçimlerinin yenileceği ad çekme usulüyle tayin gerekir. Bunun üyelerine Cumhuriyet Meclisi Üyesi denir. Bu meclis için seçmenin yaşı ve diğer seçmenlik şartları konusunda, birinci meclis seçimindeki esaslar uygulanır. Yalnız, fazla olarak, okur-yazarlık veya ilkökulu bitirme şartı konmalıdır. Maaş ve ödenekleri milletvekillerinininki gibi olmalıdır.

cc - **Tarafsız Başkanlık Divanları** : C.H.P. anket cevabı, parti gruplarının tahakkümü altındaki meclislere düşmekten son derece kaçınmaktadır. Meclislerin, birer parti grubu haline gelmelerini önlemek için, üzerinde grup müzakeresi açılmıyacak ve binaenaleyh grup kararı verilemeyecek konuları anket cevabının hassasiyetle tespit edip işaret ettiğini evvelce siyasal partiler hakkındaki, anket cevabının getirdiği yenilikleri görürken belirtmiştik.

İşte, anket cevabı, bu hassasiyeti, Meclis Başkanlarının tarafsızlığını sağlama hususunda da göstermektedir. Bu husustaki tedbirleri de şunlardan ibarettir :

Önce; yasama meclisleri başkanlık divanları - ki, burada tasavvur edilen; başkan vekillikleri, kâtiplikler, idareci üyeliklerdir - Meclislere girmiş siyasal partilerin meclis grupları arasında, nisbî temsil esasına göre seçilmelidir.

Sonra; yasama meclislerinin başkanlarının seçimlerinde, parti grupları, aday gösterememelidir. Adaylıklar, şahsen konulabilmelidir. Seçim, bu şahsî adaylar üzerinde gizli oyla yapılmalıdır.

Daha sonra; seçilen şahıs, seçilir, seçilmez, partisinden resmen istifa etmeli ve fakat, devre sonuna kadar başkanlık mevkiinde kalmalıdır ve ayrıca, sonraki genel seçimlerde muhtelif partilerin meclislerinde, bağımsız ve müşterek aday olarak seçimlere girme yolu açık tutulmalıdır.

Bütün bu tedbirler, meclislerin, önce, parti mülâhazaları üstünde kalarak, tarafsızlığı sağlayacağı muhakkak olan adayları yakalılarak, onları meclis başkanlıklarına getirebilmelerini sağlayacaktır; sonra da, meclisler başkanlıklarının ve divanlarının herhangi bir yol ile, bir partinin eline geçip, bu partinin tahakküm

yürütmesine vasıta olmasını önliyecektir. Başkanlık mevkiine bir kere seçilmiş olanın, dönem sonuna kadar -4 ve 6 yıl- bu mevki- de kalmasının sağlanması ve gelecek ilk genel seçimde de, men- sup olduğu mecliste bir üyelik sandalyasının âdeta garanti altın- da bulunması da, Başkanı, siyasal meslek endişelerinden kurta- rıp, görevini objektif şartlar içinde görmeğe sevkedecek bir âmil olacaktır.

Fakat, C.H.P. anket cevabı, bu kadarla da yetinmiyor; taraf- sız başkanlık kurumunu, tam olarak gerçekleştirebilmek için son bir tedbir daha ileri sürüyor: Yeniden meclisler başkanlıklarına seçilemedikleri takdirde, bu zatların, -yâni hem eski Milletvekil- leri Meclis Başkanının, hem de Cumhuriyet Meclisi Başkanının- hayat kaydı şartıyla Cumhuriyet Meclisi üyesi olmaları ön- görül- müştür.

Meclis Başkanlarını, tarafsızlığa sevkeden bir diğer tedbir daha vardır: Dönem sonuna kadar seçilmiş olmalarına rağmen, faaliyetleriyle bu süre bu mevkide kalmaları uygun görülmiyecek ise, gizli oyla ve 4/5 çoğunlukla, ıskatları da mümkündür. Böyle 4/5 gibi yüksek bir nisap şartı olmasına rağmen, ıskat müessesesi, bu yere gelecekleri objektif davranıştan kaymamağa itecektir. İskat konusunda da, parti grupları bir ön- karar almayacaklar- dır.

Anket cevabınca; meclisler başkanlarını nazik duruma düşü- recek işlemlerden bir tanesi, bilhassa çok önemli sayılmaktadır. Bu da, gündemin tespitinde objektiflikten kaymamaktır. Anket cevabı, bunun çaresini, gündem tespitinde, Hükümet ile parti grupları temsilcilerine, Başkanlık Divanı ile söz hakkı tanımada bulmuştur.

dd - **Parlâmanter yetkiler** : C.H.P. anket cevabı, Türkiye Bü- yük Millet Meclisine ve onun iki dalına, genel olarak, modern parlâmentoların iki ana yetkisini tanımaktadır: Kanun yapmak, Hükümeti denetlemek... Fakat, bu hususta, her iki dala aynı gü- cü tanımamaktadır. Anket cevabına göre, Türk Parlâmentosunda, hem kanun yapma işinde, hem de İcrayı denetleme işinde, birin- ci dal -Milletvekilleri Meclisi- daha egemen ve daha etkili bir durumda olacaktır. İkinci dal -Cumhuriyet Meclisi- daha müte- vazi bir duruma razı olmalıdır.

a1 - **Kanunların yapılması** : Kanun teşebbüsünü, anket ceva- bı, gene eskisi gibi kanun tasarısı, kanun teklifi şekillerinde ele

almıştır. Demek ki, parlâmento üyelerinin -her iki meclis üyelerinin- teklif yapma yetkileri olacaktır. Fakat, teşebbüs ister parlâmento üyelerinden, ister Hükümetten gelsin, kanun lâyihaları, önce Milletvekilleri Meclisinde müzakere ve kabul olunacaktır ve metin hemen Cumhuriyet Meclisine havale olunacaktır. Metin, burada, belli ve oldukça kısa bir süre içinde (meselâ 2 ay) müzakere edilip sonuçlandırılmalıdır. Eğer Cumhuriyet Meclisi, bu süre içinde işi sonuçlandıramazsa, bu meclis, Milletvekilleri Meclisinde evvelce kabul edilmiş olan metni, aynen benimsemiş sayılır ve metin kanunlaşır. Eğer, ilk müzakere Milletvekilleri Meclisinde ivedilikle yapılmışsa, metnin, Cumhuriyet Meclisince müzakere edilip sonuçlandırılması müddeti, daha da kısa olmalıdır: (meselâ 15 gün).

Bu, karşılıklı birer müzakereden sonra, iki meclis de aynı kanun metni üzerinde anlaşamamış duruma düşerlerse; bir karma komisyon kurulur. Bu komisyon, her iki meclisten eşit sayıda alınacak üyelerden kurulur. Bu komisyon, işini, bir ayda, ivedilik halinde 7 günde bitirir. Karma Komisyon mutlak çoğunlukla karar verir ve kabul ettiği metin, gene Milletvekilleri Meclisine gelir ve bu meclisin müzakeresinde, artık, bu metin esas olur. Milletvekilleri Meclisi, 15 günde, eğer Karma Komisyon ivedilik kararı vermişse 7 günde işini bitirir ve artık, onun verdiği karar kanunlaşmış olur. Milletvekilleri Meclisi, Karma Komisyondan gelen metni kabul etmiş sayılır.

Görülüyor ki, anket cevabı, iki meclis sistemine rağmen, kanunların yapılmasında, birinci meclisi, egemen durumda tutmaktadır: İlk müzakerenin onda başlaması; ikinci meclisin müzakere süresi pek kısa olduğu halde, kendisinin böyle kısa bir süre ile sınırlanmaması; ikinci meclisin, bu kısa sürede işini bitirememesi halinde, gene kendisinin metninin kabul edilmiş sayılması; Karma Komisyondan sonra, son sözün, Karma Komisyon raporuna ve metnine rağmen, gene kendisinde kalışı ile... Bu sistemde ikinci meclis, ancak, kendisine ayrılmış pek kısa bir süre içinde bir ikinci müzakere vesilesinden ibaret bir göreve sahip oluyor. (Bir de, daha birinci meclis, Komisyon ve genel kurulunda o kanun hakkında ilk çalışmalar yapılırken, ikinci meclis üyeleri, bu çalışmalara da katılabilecektir.) Vakıa, onun bu ikinci müzakerede birinci meclis metni kabul etmemesi halinde, bir de, Karma Komisyona gitmeğe vesile olma görevi vardır ve bu Karma Komisyona da, eşit üye vermektedir. Fakat, araya giren bu Karma Komisyon

faaliyeti de, nihayet, daha dar bir heyette bir üçüncü müzakere olmaktan ileri gidemiyor. Çünkü, Karma Komisyon metninin bir üstünlüğü olmuyor; onun raporuna rağmen, iş gene birinci meclise geldiğinde, birinci meclis, son sözünü söylemekte tamamiyle serbesttir.

Sonuç olarak şu söylenebilir: İki meclis sistemi, kanunların yapılmasında: i - Cumhuriyet Meclisinde bir ikinci müzakere; ii - Karma Komisyonda bir üçüncü müzakere; iii - Gene birinci mecliste bir dördüncü müzakere vesilesi olmaktan öteye geçemiyor. Aslında, kanunu yapan, gene de birinci meclis oluyor. Anket cevabına göre, iktisaden geri kalmış bir ülkede böyle olması da gerekir.

b1 - Hükümetin denetlenmesi : Anket cevabı, Hükümetin denetlenmesi hususunda Parlâmentoya soru, gensoru, genel müzakere, meclis soruşturması araçlarını vermiştir. Yalnız, her iki meclis de, bu yetkilerinin tümünü kullanamaz. Bu hususta esas yetki, gene birinci meclisindir; ikinci meclisin rolü daha mütevazidir. Her iki meclis, soru ve genel görüşme açmada yetkilidir. Fakat, gensoru ve (binaenaleyh gensoru sonunda güvensizlik oyu verme), ve, alelûmum Hükümeti (güvensizlik oyu vererek veya Hükümetin istiyeyeği güven - oyunu reddederek) düşürme yetkisi yalnız birinci meclisindir. Çünkü; tek dereceli seçim ve genel oyla gelen tek meclis odur.

Anket cevabına göre, gensorunun açılması kolaylaştırılmalı, güvensizlik önergesi verme imkânı Anayasada teyid edilmeli, ve keza bu önergenin kabulü halinde siyasî sorumluluğun gerçekleşmiş olacağı da, Anayasada zikredilmelidir. Gensoru; hükümet veya bir bakan hakkında, belli bir konuda veya genel siyaset üzerinde açılabilir. Her milletvekili bunu her zaman isteyebilir. Gensorunun açılıp açılmaması üzerindeki müzakere, bir birleşim sonra başlar. Bu müzakerede, gensoru sahibi, Hükümet veya grup sözcüleri konuşabilmelidir. Gensorunun görüşülmesine bu müzakerede mutlak çoğunlukla karar verilir. Görüşme tarihi de, gene bu karar ile belirtilir. Gensorunun görüşülmesi sırasında, herhangi bir milletvekili, Hükümete, bir bakana ve birkaç bakana güvensizlik oyu verilmesi hakkında bir güvensizlik önergesi verebilir. Bu önergenin kabulü halinde de -yâni güvensizlik oyunun verilmesi halinde de - Hükümetin, ilgili bakan veya bakanlarının düşeyeği, Anayasada açıkça gösterilmelidir.

C.H.P. anket cevabı, parlâmentonun hükümeti denetleme araçlarından «Meclis soruşturması» üzerinde bir bilgi ve düşünce vermemiştir. Herhalde unutulmuş olacak. Çünkü, Anayasa Komisyonunun anket soruları arasında, bu araç hakkında da bilgi istenmektedir.

ii - **İcra - Yürütme uzvu** : C.H.P. anket cevabı, sorumsuz bir Devlet Başkanı ile, Parlâmentoya karşı sorumlu ve her an onun tarafından denetlenmesi ve düşürülmesi mümkün bir hükümetten mürekkep bir icra uzvunu ön-görmektedir.

aa - **Cumhurbaşkanı** : Bu icra uzvunun birinci kademesi olan Devlet Başkanı bir Cumhurbaşkanıdır.

a1 - **Seçilmesi** : İki meclis bir araya gelerek, gizli oy ve mutlak çoğunlukla seçer. Seçilebilmek için parlâmento üyesi olmak (Milletvekili veya Cumhuriyet Meclisi üyesi olmak) gerekir. 5 yıl için seçilir. Çünkü, Cumhurbaşkanının süresinin Milletvekilleri Meclisinin vazife süresini aşması, onun tarafsızlığının teminatıdır.

b1 - **Yasama organı ile münasebeti bakımından görev ve yetkileri** : Bu husustaki görevi; kanunların ikmalî işine ve yasama organı görevini görebilmeğe doğru sevke müteallik bir görevdir. Bu hususta yetkileri yasama organı tarafından kabul olunan kanunları neşir ve ilân etmek; 1924 Anayasasının düzenlediği şartlar içerisinde kanunların ikinci defa müzakeresini istemek; yasama organını olağanüstü toplantıya çağırarak; Milletvekilleri Meclisini, Anayasada gösterilecek şekil ve şartlar içinde feshedebilmektir.

c1 - **Hükümet ve idare ile münasebeti bakımından görev ve yetkileri** : Bu hususta da hükümet ve idare faaliyetlerinin - bunlara, tecrübesinden, zekâsından, şahsiyetinden gelecek müsbet katkıyı getirerek, oluşumuna katılmak görevi vardır. Bu husustaki yetkileri de: hükümet faaliyetleri toplantılarına başkanlık etmek; *yabancı devletler ve milletlerarası teşekküller nezdine, hükümetin* teklifi üzerine, Türkiye Cumhuriyetinin siyasî temsilcilerini tâyin ve onların siyasî temsilcilerini kabul etmek ve,

d1 - **Adalet görevi ile ilgili görev ve yetkisi** : Daimî hastalık malûllük veya ihtiyarlık veya Türkiye Devletine yapılmış hizmetler sebebiyle muayyen kimseler hakkında hükmedilmiş cezaları, Yüksek Hâkimler Şûrasına danışarak, kaldırmak veya hafifletmektir.

e1 - **Siyasal sorumsuzluğu ve bunun doğurduğu sonuç :** Cumhurbaşkanı'nın siyasal sorumsuzluğu vardır. Bu sebeple, her türlü tasarruf ve kararlarının - demek, yasama organı ile münasebeti bakımından olan görevlerini de yerine getirirken - başkan ve ilgili bakan veya bakanlar tarafından da imzalanması gerekir.

f1 - **Tarafsızlığı ve teminatları :** Cumhurbaşkanı mutlak tarafsız olacaktır. Hizmet süresinin 5 yıl olması, onun tarafsızlığına bir teminat olarak gösterilmişti. Seçilir seçilmez, mensup olduğu partiden resmen istifası da tarafsızlığını sağlayacak tedbirler cümlesindedir. Devlet Başkanlığı görevinin bitiminden sonra, Cumhuriyet Meclisinin üyesi olması da -hayat boyunca - büyük bir teminattır. Çünkü, anket cevabına göre, bu sefer, Parlâmento-ya, tabii üye sıfatıyla katılmış olması, tekrar Cumhurbaşkanı seçilmesine yol açabilecektir. Bu tabii üyeliği otomatikman alacağı için, her iki meclis seçimlerine aday olarak katılması da yasak edilmelidir.

bb - **Hükümet :** C.H.P. nin anket cevabı, icra uzvunun ikinci kademesi olan Hükümetin, meclis dışı üyelerle de kurulması tezi-ne karşı, esas itibariyle, karşıdır. bunu parlâmanter sistemin gereklerine sığmaz sayar. Bu husustaki görüşünü siyasal iktidarın icra yönünün kurulması bahsinde etüd etmiştik. Burada, buna ek olarak şunu söyleyeceğiz sadece: C.H.P. anket cevabı; bakanların cezaî ve malî sorumlulukları konusunda 1924 Anayasasının prensiplerini muhafaza etmeği tavsiye ediyor.

iii - **Parlâmanter münasebetler :** C.H.P. anket cevabı, yasama organları arasında, klâsik parlâmantarizmin klâsik münasebetlerini kurmaktadır. Bunlar, Parlâmentonun hükümet üzerinde soru, gensoru, genel görüşme, meclis tahkikatı gibi araçlarla bir tesir elde etme faaliyetleriyle; karşılık olarak, Hükümetin, Parlâmento üzerinde; kanun teşebbüsünde bulunma, teşriî müzakerelere katılma, güvenoyu isteme ve fesih mekanizmasını harekete geçirme gibi araçlarla bir karşı tesir elde etme faaliyetleridir.

aa - **Parlâmentonun Hükümet üzerindeki faaliyeti :** Soru yoluyla yapılan faaliyete, C.H.P. anket cevabı fazla bir önem vermemektedir. Daha doğrusu, bu soru denen kurumun, gensoruya verilen değer dolayısıyla, artık önemini kaybedeceği mütalâasındadır. Bu yüzden ki, soru hakkının Anayasada, prensip olarak zikredilmesini tavsiye edip, soruyu düzenliyecek diğer hükümlerin içtüzüklere bırakılmasını ileri sürmektedir. Anket cevabı, her iki meclisin, bu aracı kullanma yetkisinde olmasını da kabul eder.

Gensoruya gelince : Yukarıda, parlâmanter yetkiler konusunda gördüğümüz üzere, bu, yalnız, birinci meclisin hükümet üzerinde bir faaliyet gösteren ve tesir elde eden araçtır. Çünkü; zaten, C.H.P. anket cevabının kurmak eğiliminde olduğu parlâmanter mekazinma içinde, ikinci meclis, kanunların yapılmasına katılan - o da, bizce kısmen katılma teşkil etmektedir. - ve fakat, Hükümetle, ve esas itibariyle, ancak, soru ve genel müzakerelerle bir tesir münasebeti kurabilecek olan tâli bir organdan başka bir şey değildir. Anket cevabını yazanlar, siyasî münasebetleri, esas olarak birinci meclisle hükümet arasında düşünmüşlerdir ki, buna da, modern parlâmantarizmin gereklerine aykırı düşüyor denemez.

Anket cevabını yazanlar, İstanbul Anayasa Komisyonu sormuş olduğu halde, Meclis soruşturması hakkında bir düşünce ileri sürmemektedirler. Bunun, acele ile unutulmuş olduğunu kabul etmekten başka yapacak bir şeyimiz olmadığını sanıyorum.

bb - Hükümetin, Parlâmento üzerindeki karşı faaliyeti : Fesih : Parlâmantarizmin klâsik eşkâli içinde şu bir prensiptir ki: yasama organı ile yürütme organı arasında bir anlaşmazlık çıkar da, normal parlâmanter münasebetler çerçevesi içinde bu anlaşmazlık çözülemez ve müzmin bir hal alırsa, ihtilâfın çözülmesinde milletin hakemliğini kullanmaktan başka çare kalmaz. Anket cevabı, bu klâsik ikilik delile de dayanan feshi feshi savunmaktadır.

Bu anlayış içinde Parlâmento ile Hükümetin bir ikilik gösterdiği; henüz siyasal parti denen kurumun, siyasal iktidar olayına egemen bir duruma gelmediği çağın ürünüdür. Bugün, bir parlâmento ile, daha doğrusu, Parlâmonte denen kurumu etkisi altına almış bir meclis çoğunluğu ile Hükümet, siyasal parti kanalıyla bir ayniyet kazanmıştır. Bunlar, aynı madalyanın, - siyasal iktidar madalyasının - birbirine hiç de zıd olmıyan, tersine birbirini tamamlıyan iki yüzü gibidir. Binaenaleyh, aralarında müzmin ihtilâflar, artık çıkma istidatlarını kaybetmiştir ve binaenaleyh böyle ihtilâfları çözen aracı olarak fesih mekanizmasını kullanıp halk hakemliğine başvurmak, artık, bahis konusu değildir. Bu bakımdan, C.H.P. anket cevabında, fesih mekanizmasını siyasî müesseselerimiz arasına sokarken dayanılan bu mahiyetteki bir delil, ilmî kıymet bakımından fazla bahtlı olmamıştır.

Fakat, anket cevabı, bilhassa başka bir delile dayanarak feshi savunmakta ve siyasî sistemimiz içine sokmaktadır. O da, fesih

yoluyla, kuvvetli icra, istikrarlı hükümet elde etme dileği ve delilidir. Gerçekten, anket cevabına göre, iktisaden gelişmemiş ülkelerde, İkinci Dünya Savaşından sonra hükümetler Anayasa düzenince, zayıf bırakılmışlardır. Bu ülkelerin anayasalarında, ana hak ve hürriyetler, yukarıda, hak ve hürriyetlerin teminatları konusunda gösterilen müesseselere benzer yollarla kesin teminata bağlanmıştır. Nihaî teminat olarak da -hak ve hürriyetleri, bilhassa hükümetlerin ihlâl ettiği faraziyesine dayanılarak- hükümetleri, yasama organı karşısında pek zayıf bırakma usulü görülmüştür. Oysa ki, gene bu ülkelerde, yasama organları, hükümetlerden yatırım faaliyetlerini bir an önce yapmasını da beklemektedir. İktisadî ve sosyal bakımlardan fazla gelişmemiş ülkelerin, iktisadî, kültürel, sosyal olanlarda muazzam dâvaları da, hükümetlerin, enerjik faaliyetlerini beklemektedir. Bir kelime ile, hak ve hürriyetlerin teminatı olarak hükümetler zayıf tutulurken, siyasî, sosyal, kültürel ihtiyaçlar, kuvvetli ve istikrarlı hükümetler istemektedir. Bunu elde etmenin yolu da, parlâmentolar, hükümet faaliyetlerini fazla durdurucu ve istikrarı bozucu bir hal alınca, hükümetlere, bu parlâmentolardan kurtulma çaresini vermektir; hiç olmazsa, hükümetlere, parlâmentoları tehdit edecek bir vasıta vererek, onların, hükümet istikrarını bozmalarını ve hükümet icralarını engellemelerini durdurmalıdır. İşte, ankete cevabın fesih mekanizmasını ileri süren sebepleri -bizim anladığımızı göre- bunlardır.

Bu izahattan anlaşılacağı üzere, fesih mekanizması, Türkiye için, kuvvetli icra ve istikrarlı hükümete ulaşmaya; ve bu hükümet yoluyla iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmanın gerektirdiği enerjik faaliyetlere girişirken, birinci meclisin durdurucu bir faaliyet göstermesini önlemeğe yararlı bir müessesedir. Bununla beraber, ağır siyasal çatışmalara uğramamak için, uygulanması sıkı kayıt ve şartlara bağlanmıştır: 18 aylık bir müddet içinde; güven isteme, güvensizlik önergesinin kabulü, Bütçe Kanunu, Ana Millî Kalkınma Plânı Kanunu veya Nihaî Millî Kalkınma Plânı Kanunu tasarılarının reddi dolayısıyla hükümet iki defa düşürülmüş olup da, üçüncü defa aynı hal tekerrür ederse, Başbakanın Cumhurbaşkanına Milletvekilleri Meclisinin feshini teklif edebilme yetkisi tanınmalıdır. Bu takdirde, Cumhurbaşkanı, meclisler başkanlarının istişarî oyunu aldıktan sonra, Milletvekilleri Meclisinin feshine karar verebilme hususunda takdir hakkı olmalıdır. Fesih halinde seçimlerin de, iki ayı geçmiyen kısa bir süre içinde yapılma zorunu da Anayasada gösterilmelidir.

C — SİYASAL İKTİDARIN KONTROLÜ :

C.H.P. anket cevabı; demokratik bir yol ile siyasal iktidar karar, Ona bir demokratik teşkilât ve bu teşkilâta gene demokratik yetkiler tanırken, siyasal iktidarın, Meclis, Hükümet, idare plânlarındaki icralarını bir kontrole de tâbi kılmıştır. Bu kontrol; önce :

i - **Dar anlamda bir kontrol: Hükümet üzerinde Meclisin siyasal deneti** olarak anlaşılır. Bunu yukarıda Parlâmentonun Hükümet üzerindeki faaliyeti konusunda görmüştük. Bu kontrol, daha geniş olarak :

ii - **Geniş anlamda bir kontrol : Bütün devlet hayatı üzerinde yargı deneti** olarak da şöyle ifade edilebilir :

aa - **Hükümet, idare üzerinde yargı deneti** : C.H.P. anket cevabı, bütün idarî tasarrufların -bu hesaba göre eski hükümetin tasarrufları kategorisine de dahil- kazaî mürakabeye tâbi olduğunun Anayasaca tasrihini şart koşarak, ve keza, bütün devlet personelinin meslekî kaderlerini keyfî tasarruflardan koruyacak bir kazaî mürakabeye ihtiyaç vardır, diyerek bu deneti kabul etmiş olmaktadır. Bu deneti yapacak olan da, tabiî Danıştay olacaktır.

Çünkü, anket cevabına göre; idarî tasarrufların denetini yapan adlî kazadır. Bu, adlî kazadan ayrı ve en yüksek mercii Danıştay olan bir kazadır. Bu danıştayın seçim sistemi değiştirilmelidir. Danıştay üyelerinin yarısı Danıştay teşkilâtı içinden, diğer yarısı ise, dışarıdan gösterilecek adaylar arasından, Anayasa Mahkemesi tarafından gizli oyla ve mutlak çoğunlukla seçilmelidir. Danıştay Umumî Heyeti, Danıştay teşkilâtına ayrılan yerlerden açılan miktarın 3 misli; Hükümet de, Danıştay teşkilâtı dışından olanlara mahsus yerlerden açılan miktarın 3 misli aday göstermelidir.

bb - **Meclis üzerinde yargı deneti** : Keza, C.H.P. anket cevabı, bir Anayasa Mahkemesi kurularak, kanunların Anayasaya uygunluğunun kazaî mürakabeye tâbi tutulmasını da bir hürriyet teminatı olarak şart koşturmak suretiyle, bu deneti kabul etmiş durumdadır.

Burada bahis konusu olan, Meclisin, mâdun bir organ olarak, üzerine, bir üst organın denetinin konması değildir; Meclisin tasarruflarının, üst hukuk kurallarına ve normlarına uygun olup olmadığının araştırılmasıdır. İstanbul Anayasa Komisyonu anke-

ti, bu hususu, «kanunların Anayasaya uygunluğunun murakabesi» deyimini ile ifade etmiş; C.H.P. anket cevabı da bu deyimini kendisini ve muhtevasını benimsiyerek, bu murakabeyi yapacak organa da «Anayasa Mahkemesi» adını vermiştir.

a1 - **Anayasa Mahkemesinin kuruluşu** : C.H.P. anketi , bizim anladığımızı göre, 15 i asıl, 15 i yedek olmak üzere, 30 kişilik bir Anayasa Mahkemesi tasavvur etmişe benzer. Anketin dar sınırları içinde 15 yedeğin durumu pek belli edilememiş, yalnız anket cevabının mevcut şeklinden, ilk 15 asıl üyenin yanındaki 15 yedek üye de, bu mahkeme kurulunca, onun üyesi sıfatı ile bünyeye dahil olacağı sonucu çıkıyor; çünkü, bünyeye müteallik işlemlerde yer alıyor 15 yedek üye: i - Yedekleri de, asıl üyeleri gösteren kurumlar, tabii asılları gösterir gibi, ayrı seçimle ve asıl üyeler kontenjanına eşit sayıda gösteriyorlar; ii - Yedeklerin, kendi esas görevlerini muhafaza edip, lüzumu halinde Anayasa Mahkemesindeki boşlukları dolduracakları hususunda en küçük bir îma yok. Tersine, yedek üyelerin, kendi kategorilerindeki üyelerin mazeretleri halinde, onların yerlerini alacakları ve bir açık olduğu zaman da, asıl üyeliğe geçecekleri söylenmek suretiyle, bunların, seçilmeleri ile beraber, Anayasa Mahkemesi bünyesine intikal edip, görev sırası ve durumu beklemeğe başlayacakları yolunda bir telmih vardır, denebilir; iii - Nihayet, yedek üyelerin, Anayasa Mahkemesi bünyesinin uzuvları olduğunu bilhassa belirten bir hüküm var: Anayasa Mahkemesi başkan ve başkan vekilliği seçimini yapacak seçim heyetine, asıllar ile beraber, bunlar da dahildir.

— **Üyeliğin kazanılması**: 15 asıl üyenin 3 tanesi: Yargıtay Genel Kurulu tarafından, kendi üyeleri arasından; 3 tanesi: Danıştay Genel Kurulu tarafından, kendi üyeleri arasından; 1 tanesi: Sayıştay Genel Kurulu tarafından, kendi üyeleri arasından; 3 tanesi: muhtar üniversite senatoları tarafından, hukukî, siyasî ve iktisadî ilimler profesörleri veya eski profesörleri arasından seçilir. Cumhuriyet Meclisi de, hukuk alanındaki hizmetleri ile tanınmış 5 kişiyi, kendi üyeleri ve milletvekilleri dışından olmak üzere, Anayasa Mahkemesine seçer. Bu üyelerin seçiminde; parti gruplarının aday göstermesi ve seçilecek kimseler hakkında karar alması yasaktır. Bütün bu teşekküller, ayrıca, aynı miktarda yedek de seçer (bunların görevleri ve nasıl kullanılacakları, yukarıda anlatılmıştı.)

— **Üyelikten ayrılma** : Anket cevabına göre Anayasa Mahkemesi üyeliğinden ayrılma da bir düzene bağlı kılınmıştır: Üye-

likten, önce üç tabiî olay yüzünden ayrılır: Ölüm ve 70 yaşını idrâk ederek emekliye ayrılma ve devamlı hastalık halleridir bunlar... Sonra, bir de, bir tabiî hakkın kullanılması yoluyla üyelikten ayrılma halleri de vardır. Bunlardan birisi: Büyük Millet Meclisi üyeliğine seçilmeğe mâni bir suçtan hüküm giyme halidir. Ötekisi de: Anayasa Mahkemesi üyeliği ile uyuşamayacak bir hizmet ve işle meşgul olmadır. Bütün resmî ve ticarî işler ve avukatlıkla; kanunun, Anayasa Mahkemesi üyeliği ile bağdaşamayacağını söyleyeceği diğer işler, bu uyuşmazlığı teşkil eder. Binaenaleyh, üyelik de sona erer.

Üyeliğin tahditleri : Bu; hiçbir resmî ve ticarî işle uğraşmama; avukatlık yapamama; kanunun ileride üyelikle bağdaşamayacak diye göstereceği bir hizmeti kabul edememe, aynı zamanda, üyeliğin tahditlerini teşkil eder. Bu tahdide; Anayasa Mahkemesinde bakılan bir dâvada, daha önceden, savcı, müdafî, vekil sıfatı ile bulunmuş olanların, sonradan Anayasa Mahkemesi üyesi oldukları takdirde, o dâvanın görülmesine katılmama durumunu da eklemek lâzımdır.

— **Anayasa Mahkemesi yargı faaliyetine kamu adına katılma :** Anket cevabına göre, Anayasa Mahkemesi, kanunların Anayasaya uygunluğunu denetliyecek. Üzerinde muaraza açılmış olan, üzerinde -bir normlar ihtilâfı şeklinde- bir hukukî ihtilâf ile sürülmüş olan olay, -âdeta deyim caizse maddî vakıa- bir teşriî tasarruftur. Binaenaleyh, bu tasarrufun sahibi de, bu ihtilâfta, kendi görüşünü belirtmek ve savunmak imkânını haiz olmalıdır. Fakat, ne anketi düzenleyenler, ne de ona cevap verici olarak C.H.P., bir dar zamanın aceleleri içinde, bu noktayı düşünebilmişlerdir; bu noktayı, kanuna bırakmışlardır. Fakat, anket cevabı âdeta, üzerinde ihtilâf açılmış bulunan teşriî tasarruf sahibinin hukukunu da korumak ve ifade etmek üzere, dâvaya katılacak bir organ göstermiştir. Bu, Anayasa Mahkemesi yargı faaliyetine kamu adına katılma teşkil eder. Bu organ, Danıştay Başkanun Sözcüsüdür. (Anayasa Mahkemesi, Yüce Divan olarak çalışırken, bu kamu görevini, savcı sıfatıyla, Cumhuriyet Başsavcısı yapacaktır.)

b1 — **Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkileri :** Anayasa Mahkemesinin görevi, realist ifadesi ile Meclis üzerinde, daha ihtiyatlı bir ifade ile, teşriî tasarruflar üzerinde, bir yargı deneti yapmaktan ibaret olmak gerekir. Bizzat adı da bu görevi anlatan bir addır. Fakat, C.H.P. anket cevabı, biraz da milletlerarası tatbikata bakarak, bu yüksek organa, Yüksek Seçim Kurulu, Yüce

Divan, Uyuşmazlık Mahkemesi görevlerini vermektedir. Bunda da esasen, niza teşkil eden mevaddın çözülmesi görevini teşkil ederler. Anayasa Mahkemesinin, gene, niza çözmeden ibaret bir diğer görevi daha vardır: Siyasî partilerin kapatılma dâvalarına bakmak... Demek ki, asıl görevi olan, teşriî tasarruflar üzerinde yargı deneti yapmanın yanında başka konularda, başka görevlerle de görevli kılınmıştır.

Fakat anket cevabı, bütün bu başka görevlerin yerine getirilmesi hususunda, Anayasa Mahkemesinin yetkilerinin, somut olarak nelerden ibaret olduğunu göstermemiştir. Ancak, Yüce Divan sıfatiyle hareket ederek; Cumhurbaşkanı, hükümet üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyelerini, Yargıtay Başsavcısını, Danıştay Başkanın Sözcüsünün, görevleri ile ilgili suçlarından dolayı muhakemeye yetkili kılınmıştır.

Aslî görev konusundaki yetkisine gelince; bu da: i - Niza konusu olan kanunun tümünü veya bazı hükümlerini iptal etmek; ii - İptal edilen bu hükümlerin yerine, yeni kanun yapılınca karar - ve tabiatıyla - lüzumlu olan hallerde, tatbik edilecek geçici hükümleri de koyup, kararında belirtmek; iii - (Yalnız burada, bu noktada tereddüt ediyoruz. C.H.P. anket cevabı, belki de), defi yoluyla baktığı dâvalarda da, iptal etmemek, iptal edilmiş duruma düşülmemek üzere, ve binaenaleyh, artık, bütün olaylar ve durumlara uygulanmak sonucunu vermek üzere değil ve fakat, belli ve somut bir olayda uygulanmasını bertaraf etmek üzere, bir kanunun tümünün veya bir bölümünün Anayasaya aykırılığını tesbit etmekten ibarettir.

c1 - Kanunların düzenlenmesinde dâva çeşitleri ile, bunlara karşılık olan dâva ehliyeti ve dâva usulü : C.H.P. anket cevabına göre, kanunların Anayasaya uygunluğu deneti; «dâva yolu» veya «defi yolu» dediğimiz iki yol ile «iptal dâvası» veya «uygunlanmasını bertaraf etmek» dâvası şeklinde yapılır.

İptal dâvası yolu : Bir kanunun yayınlanmasından sonra, belli bir süre içinde belli makamların, o kanunun Anayasaya aykırılığı dolayısıyla iptalini elde etme dâvasıdır. Bunda dâva ehliyeti: teşriî meclislerde temsil olunan siyasî parti meclis grupları, işçi ve işveren konfederasyonları, ticaret ve sanayi odaları ve Borsalar Birliği, barolar, esnaf konfederasyonları, ziraat odaları, muhtar Üniversite senatolarına aittir. 30 gün içinde dâvayı açmalıdırlar. Anayasa Mahkemesi de, dâvayı 60 gün içinde sonuçlandırmalıdır. Kararı, gerekçeli olmalıdır.

Uygulanmayı bertaraf etme dâvası yolu : Buna defi yolu, itiraz yolu da denir. Bu da; Anayasaya aykırı bir kanunla bir mahkeme önünde zaten takibedilmekte olan bir şahsın, bir defi olarak, bir itiraz olarak, o kanunun Anayasaya aykırılığını ileri sürerek, Anayasa Mahkemesini tahrik etmek suretiyle Anayasa Mahkemesinden o kanun hükmünün tatbikinin bertaraf edilmesini elde etme dâvasıdır.

Bunda dâva ehliyeti, kendiliğinden görüldüğü üzere, zaten, bir mahkemede, Anayasaya aykırı bir kanunla takibedilen kişiye - Türk vatandaşına - aittir. Bu takdirde, o mahkeme, meseleyi düşünecek. Meselenin Anayasa Mahkemesine gitmesine lüzum görürse, mesele-i müstehire yaratıp, dosyayı, Anayasa Mahkemesine gönderecek. Burası da, gene 6 gün içinde kararını verecektir.

Özet olarak demek gerekirse, yasama meclisi üzerinde bir yargı deneti yapacak olan Anayasa Mahkemesinin durumu üzerinde şunları söylemek mümkündür :

— Bu mahkemenin kuruluşundaki başlıca nitelik; üyelerinin bir çeşit seçimden gelmesi ve - esas itibariyle - ve hattâ pek geniş ölçüde, hâkim formasyonu - daha doğru deyişle - hukuk formasyonu almış kimselerden kurulmuş olmasıdır. 15 asıl, 15 yedek üyelik kategorilerinin her ikisinde de 12 şer üyelik bölüm, asgarî bir hüküm eğitimi almış olacaktır. Bunların da 6 sı, esasen Yargıtay ve Danıştayda, - pek kuvvetle muhtemeldir ki - zaten hâkimlik yapmakta olanlardan olacaktır. Ancak, Üniversite Senatolarından gelecek olan 3 üye, siyasî ve iktisadî ilim formasyonu almış olabilir. Bu 3 üyeden(belki de bir tanesini, üniversite, gene, hukuk formasyonu almış olanlardan gösterebilir.

Kuruluşa ait diğer bir nitelik de, yedeklik müessesesini, *gerçekten bir müessese olarak kurma eğilimi göstermesidir: Bunlar, mahkemenin bünyesine dahil ve daha şimdiden mahkeme çerçevesinde görev görmeğe başlamış bir kategoridir: (Başkan ve Başkan Vekili seçimine katılırlar.).* Ama, burada tuhaf bir durum hasil olacak: 15 yedek üye, günlük görevleri görmekten uzak, ancak asıl üyelerinin mazeretini bekliyerek veya münhal bekliyerek, vakit geçireceklerdir.

Kuruluşa ait bir diğer nitelik de; seçimden gelmediği halde, iki uzvun, bu mahkemenin faaliyetine kamu adına katılmalarıdır. Bunlar Cumhuriyet Başsavcısı ile Başkanun Sözcüleridir.

Anket cevabı; bu mahkemenin kuruluşunda yargıç niteliğine geniş ölçüde önem verdiği halde, askerî yargıç sınıfından üye alma ihtiyacını duymamıştır.

—Bu mahkemenin görev ve yetkileri konusundaki nitelik de şudur: Adı, Anayasa Mahkemesi olmasına rağmen, Anayasa tatbikatı ile doğrudan doğruya ilişkisi olmayan diğer görevleri de vardır. Bunlar arasında - meselâ, Danıştay üyelerini seçen bir seçim heyeti olma gibi görevler bile vardır.

Ama, bu kurumun görevleri konusunda asıl yenilik ve kuruma anlamını veren asıl nitelik onun, kanunları denetlemesidir.

Kanunları denetlerken de, bu kurum, -bizim anladığımıza göre- ya kanunu iptal eder; yani, bundan sonraki bütün olaylara şâmil olmak üzere, kanunun tatbik imkânını ortadan kaldırır, ya da kanunun, sadece mesele-i müstehire vesilesi olan belli ve somut bir olaya tatbikini bertaraf eder. Tekrar edelim ki, anket cevabından bu anlam çıkıyor. Vakıa, Anayasaya uygunluk denetini özel bir organ eliyle yapma sistemi kabul edilince; defi yoluyla meseleye el konduğu zaman da bir iptal kararı verilmek gerekir. Bunu böyle anlamak gerekir. Ama, anket cevabındaki sanki, doğrudan iptal dâvası açılınca, kanun objektif olarak iptal edilir de, defi yoluyla itirazda, Anayasaya aykırılığı tesbit edilen hükmün iptali değil, uygulanmaması temin edilmiş olur, gibi bir anlam ortaya çıkıyor.

— Dâva çeşitleri ile onlara tekabül eden dâva ehliyetleri ve usulleri konusunda da özellikler var. Bir defa actio populis şekli de, kişilere verilmiş dâva açma ehliyeti tanımıyor. Onlara, ancak defi yoluyla Anayasa Mahkemesini tahrik imkânını tanıyor.

Sonra, anket cevabı, Anayasa Mahkemesine, hep, kısa süreleri zorluyor. Ayrıca, hükümlerini gerekçeye bağlamak suretiyle de, onu objektifliğe sevk ediyor.

cc - **Alelûmum kişi hak ve hürriyetlerinin korunamsı hususundaki yargı deneti**: Hükümetin - idarenin - özel bir yargı denetine; Meclisin de, keza, özel bir yargı denetine tâbi olması ile, hürriyet teminatı sağlanmış olmaz. Genel anlamı ile yargıyı, siyasal iktidar mercilerinin tesir ve murakabesi dışında bir görev ve yargı yetkisini de, hâkimiyet hakkının kullanılma şekillerinden birisi yaparak bir düzen bulmak gerekir. Bu suretle, idarî kaza ile Anayasa kazası dışında, vatandaşın her gün, pek geniş ölçüde temas ta bulunduğu bir yargı kavramına, bir yargı yetkisine ve teşkilâtı-

na varılmış olur ki, hukukun hâkimiyeti ve hukukun kişiyi korumasını, asıl burada gerçekleştirmek imkânına kavuşuruz.

Anket cevabı, böyle, hâkimiyet hakkının kullanılma şekillerinden birisi, anlamında bir yargı kavramına; siyasal iktidar mercilerinin tesir ve murakabesi dışında bir yargı teşkilâtına ve onun bağımsız unsurları görüşüne ulaşmak istemektedir. Şöyle ki:

a1 - Yargının mahiyeti : Dediğimiz gibi, anket cevabının, yargıyı, hâkimiyet hakkının icrasına dahil bağımsız bir devlet yetkisi saydığını zannediyoruz. O, bu hükmünü, «adalet, Türk Milleti adına bağımsız mahkemeler tarafından dağıtılır» diyerek ifade etmektedir. «Millet adına» bir tasarruf, muhtevası itibariyle hâkimiyet gücüne dahildir; böyle bir devlet yetkisi teşkil eder. Böyle bir tasarrufu yapmağa ehliyetli bir organ da, diğer siyasal iktidar mercilerinin tabîi olmaz.

b1 - **Adalet kararlarının muhkemliği** : Binaenaleyh, «Millet adına» yapılan bu tasarrufların, diğer siyasal iktidar mercilerinin iznine, vizesine, kontrolüne, ihmaline uğramaması gerekir. Anket cevabı, bunu şöyle sağlamaktadır: Mahkemelerin kararlarını teşriî meclisler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümet, hiçbir vecihle değiştiremez, geciktiremez ve infazına mani olamaz.

c1 - **Adalet uzuvlarının bağımsızlığı** : Böyle muhkem kararlar veren, hâkimiyet hakkına dahil bir devlet gücü kullanan, tasarrufları «Millet» i ifade ve ilzam eden yargı uzuvları, diğer siyasal iktidar mercilerinin etki ve müdahalesi dışında, mutlak olarak, kalmalıdır. Anket cevabı, bu sonucu gerçekleştirmek için hükümler sevk etmektedir: Hâkimler, görevlerinde bağımsız ve her türlü müdahalelerden masun olur. Yalnız kanuna ve vicdanlarına tâbidirler. Hâkimler, azledilemezler. Hâkimlerin, kanun hükümleri içerisinde tayin, terfi, nakil, disiplin ve emekliye ayırma işleri, yalnızca, Yüksek Hâkimlik Şûrasına aittir. Hâkimlerin, Savcılığa nakli de, Yüksek Hâkimler Şûrasınca yapılır. Şûra, hâkimlerin bağımsızlıklarını sağlamak ve korumakla mükelleftir. Adalet Bakanının disiplin takibatı için Şûraya başvurma yetkisi vardır.

Yüksek Hâkimlik Şûrası : Yüksek Hâkimlik Şûrası 21 üyeden kurulur. Şûranın başkanı, Cumhurbaşkanıdır; Adalet Bakanı da, Başkan Vekilidir ve Cumhurbaşkanı yerine başkanlık yapabilir. Yargıtay Başreis ve Başsavcısı, Şûranın tabîi üyesidirler. 10 üye, belli sınıf ve dereceye gelmiş hâkimler tarafından ve hâkimler arasından gizli oyla seçilir. (Sıra ile az oy alanlar yedek olur-

lar. Ayrıca yedek seçimi yapılmaz.) 7 üye; Cumhuriyet Meclisi tarafından, Parlâmento üyeleri dışından, en az 15 yıl hukuk mesleklerinde çalışmış olanlar arasından gizli oyla ve 2/3 çoğunlukla seçilir. Bu çoğunluk elde edilemezse, her turda en az oy alan seçim dışı bırakılarak seçilecek üye sayısına kadar gelinir. Bu seçimde parti grupları aday gösteremez, seçilecek kimseler hakkında karar alamaz. Şûra üyelerinin vazife süresi 4 yıldır. Tekrar seçilebilmek için, aradan bir devre geçmesi lâzımdır. Anayasa Mahkemesi, «Yüksek Hâkimlik Şûrası» Danıştay, Yargıtay, Sayıştay üyelerinin vazifeleri ile ilgili olarak işledikleri suçlardan cezaî takibata lüzum olup olmadığına bu Şûra bakar.

d1 - **Yargı görevinin bağlı olduğu zorunluklar** : Anket, böyle müstesna bir yerde bulunan bu yargı görevine, vatandaşların teminatı olmak üzere, bazı zorunluklar yükler: Hiçbir adlî, idarî, mahkeme vazife ve yetkisi içinde olan dâvalara bakmaktan kaçınmaz. Vazife ve yetki dışında dâvalar, bir kararla reddolunur. Keza, mahkemeler, bütün kararlarını gerekçeli olarak vermek zorundadır. Bu, onları objektifliğe sevkeden önemli bir âmildir. Bu objektifliğinin diğer bir âmili de hâkimlerin, ancak kanuna ve vicdanlarına göre karar verme zorunda olmalarıdır.

e1 - **Tabiî hâkimin himayesi** : Anket cevabına göre kişi hak ve hürriyetlerinin korunması yolunda varolan yargı denetiminin gerçekten müessir olması için, bir şart daha vardır: Herkesin, ancak kanunla bağlı olduğu mahkemeye sevkolunması; bir başka mahkemeye celbedilememesi; bir kimsenin, tabiî hâkimden başka bir merci huzuruna çıkarmak maksadiyle özel kaza mercii kurulaması gibi...

d — SİYASAL İKTİDARIN MALÎ VE EKONOMİK ALANI :

Anket cevabının genel mütalâasından şöyle bir hüküm çıkarmak mümkündür sanıyoruz: Türkiye, iktisaden gelişmemiş bir ülkedir. Onun demokrasi denemesi de, iktisaden az gelişmiş ülkelerdeki vetireyi izlemiştir: Bu; malî ve ekonomik alanda hükümetlere ağır ve ciddî görevler yüklemek, hükümetleri her türlü yatırım faaliyetlerine sevk etmek; ve fakat, demokrasiye intibak gücü de zayıf olduğundan ve demokratik kurumları fazla gelişmemiş olduğundan siyasal iktidar suiistimalini önlemek için, hükümetleri nazariyeye göre halk iradesini ifade eden ve bu bakımdan hata ve suiistimali nazarî bakımdan mevcut olmıyan meclis egemenlikleri altına koymak; bu suretle de, hükümetlere -onları fazla

kuvvetli kılmamak için - yatırım faaliyetlerine girişebilmesi için gereken tasarrufu ve işgücünü ve iktisadî alanda disiplini gerçekleştirmek için muhtaç olduğu vasıtaları vermemek; nihayet öte yandan, türlü yollarla ana hak ve hürriyetlerin nihaî teminatı olmak üzere, hükümetleri, teşriî organ karşısında lüzumundan fazla zayıf tutmak...

Bu; zayıf icra, tâbi hükümettir. Ve böyle bir yol girmek, devlet hayatında bir tezada düşmektir: Bir yandan, hükümetleri iktisadî kalkınma, sosyal ve kültürel gelişme yolunda görevlendirirken, öte yandan, onlara, gereken imkânları vermemek, tersine onların faaliyetlerini her noktadan sınırlayarak, onları, meclislerin tâbii haline getirmek tezaadına düşmektir.

Oysa ki, Türkiye, bir taraftan iktisaden, sosyalman, kültürel bakımlardan kalkınma zorunda ise, öte yandan, bu kalkınmayı yapacak mekanizma olan hükümetleri, kuvvetli icra, dinamik hükümet niteliği ile doldurmak lâzımdır. Bunun için de şu hususları gerçekleştirmek gerekir:

i - İktisadî devlet teşekkülleri ve âmme sektörüne dahil müesseselerin hükümete bağlarını takviye: İktisadî devlet teşekkülleri ve âmme sektörüne dahil diğer müesseselerin hükümetten tamamen bağımsız kılınması eğiliminden tamamiyle vazgeçmelidir. Tersine, bunları, hükümetin iktisadî kalkınmada bir vasıtası haline getirmelidir. Çünkü; Merkezî Plân Dairesinin yapacağı millî kalkınma plânlarına göre yatırım kararları verip istihsal hedeflerini gösterirken, bu müesseselerin câri masraflarını aşan kârlarını da; icabında bu istihsal hedefleri ve yatırım kararları istikametinde kullanmak gerekir. Ayrıca, enflasyonu önleyebilmek için, hükümetin, bu müessese ve teşekküllerinin fiyat politikalarına müdahale etmesi gerekir. Bunun için, bu müesseselerin kendisine tâbi olması gerekir. Nihayet, para ve kredi siyasetinin plânın icaplarına göre ayarlanması da hükümete düşecektir. Bu görevini yerine getirebilmesi için de, hükümetin, Merkez Bankasını bir vasıta olarak kullanması gerekir.

ii - Hükümete ve Meclise kalkınma plânı yapma zorunu yüklemek: Her ne kadar, hükümetlerin ekonomik kalkınma ve gelişme hususundaki görevleri âşikâr ise de; keza, meclislerin de, bu plânın yapılması ve uygulanmasını desteklemeleri lüzumu da pek açık ise de, yeni Anayasamız; hem plânın yapılmasını mecburî kılmak, hem de yapılmasını ve uygulanmasını demokratik bir vettire teşkil edecek yolda sağlamak için, bazı direktifleri ihtiva et-

melidir 1 - Anket cevabına göre hükümetin, en az 3 yıl süreli millî kalkınma plânları hazırlamakla mükellef olduğuna dair, Anayasada açık bir hüküm bulunmalıdır. 2 - Keza, kalkınma plânının tanzimine ve meclislere getirilme müddetine dair de, Anayasada hüküm bulunmalıdır: (Kalkınma plânı, şâmil olduğu devre içerisinde, iktisadî, sosyal ve kültürel bütün alanlarda erişilecek yatırım ve istihsal hedefleri ile sair hedefleri ve bu hedeflere varmak için kullanılacak tedbirler manzumesini gösteren bir istikamet ve direktif sistemidir. Binaenaleyh bu hususların ihmale uğramaması için, Anayasanın bunları emretmesi gerekir.). 3 - Nihayet; plân kanun tasarısının süratle müzakere ve kabul edilebilmesi ve plânın bütünlüğünü, tesirliliğini bozabilecek değişikliklerin önüne geçilebilmesi için de lüzumlu hükümlerin teşriî organların içtüzüklerinde yer alması gerekir.

iii - Malî ve ekonomik alanda, hükümete, kararname çıkarma yetkisini tanıma : Kalkınma plânının, demokratik bir vetire içinde hazırlanması için, onun, en sonunda teşriî organ tarafından bir kanunla kabulü lâzımdır. Hattâ, bunun için, hükümet, önce, plânın ana hatlarını ihtiva eden bir millî kalkınma plânı ana kanunu tasarısı sunmalıdır Meclislere... Meclislerin, bunu, birer, birer müzakere etmesi yeter. Bu suretle, meclisler, nihaî kalkınma plânı kanunu tasarısı Meclise geldiği zaman, hazırlıklı olmuş olurlar ve bizzat, plân da, fazla mukavemetle karşılaşmamış olur.

İşte; bu suretle hazırlanmış ve meclislerce kabul edilmiş olan nihaî plânın uygulanması için, devletin, iktisadî hayata müdahalesi de gerekecektir. Bu müdahalenin yapılabilmesi için, hükümetin bazı yetkilerle teçhiz edilmesi ve bu yetkilerin de süratle kullanılması gerekir. Onun için, anket cevabına göre, şu yolda bir maddenin, Anayasada yer alması lüzumludur: «Para ve kredi siyaseti ile faiz ve reeskont hadlerinin tesbiti, piyasanın tanzimine müteallik tedbirlerin, dış ticaret rejiminin, Türk parasının dış kıymetinin tesbiti ve kıymetinin korunması için alınacak tedbirlerin, ve iktisadî devlet teşekkülleri ile benzeri müesseselerin yatırım, istihsal ve fiyat politikasına dair tedbirlerinin kararname ile alınması yetkisinin hükümete verilmesi maksadiyle kanun çıkarılır.»

iv - Vergi prensiplerini dondurmama : Anket cevabı, her noktada bağlayıcı hükümlerle dolup Anayasa faziletine fazla inanmamaktadır. O, «kuvvetli icra», «istikrarlı hükümet» formülleri yanında «siyasal hukukî tanzim» formülüne de inanmaktadır sanı-

yoruz. Ona göre, Anayasa, medeni bir ülkenin bütün hukukî düsturlarını ihtiva zorunda değildir. Bu yol, hukuka bağlı devlet düzenini, zaman içinde dondurur. Her şeyi Anayasada düzenlemenin yerine, zaman içinde değişen ihtiyaçlara göre lüzumlu kanunları çıkararak hukuka bağlı devlet düzenini gerçekleştirmek, daha uygun olur. Binaenaleyh, umumîlik, eşitlik gibi vergi prensiplerini de Anayasada dondurmamalıdır ve bu prensiplere mutlak anlamlar vermemelidir; tersine, iktisadî sebep ve sosyal adalet gerçeklerine göre onları, zamanın ihtiyaçlarıyla intibak ettirmelidir. Vaki bu prensipler, gerçek prensiplerdir ve Türkiye'de tecviz edilemeyecek surette ve derecede ihlâl de edilmişlerdir. Ama, onları, Anayasada mutlak mânada hükümler halinde zikretmeden de, zamanın gereklerine uyacak tarzda tanzim etmek ve gerçekleştirmek mümkündür. İşte, daha çok, bu yolu gütmelidir. Zaten, modern vergi prensipleri de, bu vergi eşitliği ve umumiliği prensiplerine mutlak anlamda bir mâna ve tatbikat getirmemektedir. Modern vergi prensipleri, iktisadî sebepler ve sosyal adalet icaplarına göre umumîlik ve eşitlik konularında ayırım yapmağı zarurî kılmaktadır.

v - **Millî Bütçe ve muhtevası** : Anket cevabı, bütçeyi de, siyasal iktidarın malî ve ekonomik münasebetler alanında pek önemli bir yere oturtmak ister; Klâsik bütçe anlayışımızdan kurtulup birçok ülkelerde kabul edilmiş olan «Millî Bütçe» anlayışına geçmek ister. Önce, mevcut bütçe anlayışını yerer: Bir kere bugünkü (yâni 1924 Anayasasının uygulandığı devredeki) Bütçe Kanunu ve bütçe müzakeresi sistemi, Hükümetin teşriî organa, memleket ekonomisinin tümü üzerinde gereken mütaları ve güdeceği ekonomik ve malî politika üzerindeki bilgileri tam vermekten kaçınmasına imkân vermektedir.

Sonra, gene bugünkü sistemimizde, teşriî organa, devlet bütçesi kadar önemli olan âmme sektörünün durumu hakkında da yeteri kadar bilgi verilememektedir. Binaenaleyh, Meclis, bu sektör üzerinde gereken kontrolü, gerçeği ile yapamamaktadır. Yapılan kontrol sadece meclis komisyonlarından seçilen birkaç üyenin katıldığı bir heyetin - «iktisadî devlet teşekkülleri umumî heyeti» - çok acele ve eksik olarak yaptığı bir kontroldür.

İşte bu sebeplerle, millî bütçe hususunda, Anayasaya, şu esaslar sokulmalıdır: 1 - Bir defa, bütçe kanunu tasarısı; bağlı ve mülhak bütçe tasarıları ve cetvelleri, millî hesapta dayanılarak hazırlanmış bir iktisadî raporla birlikte olarak, malî yılbaşından en az

3 ay önce, hükümetçe, Milletvekilleri Meclisine sunulur. (Bu iktisadî rapor, devlet himayesinden farklı bir rapordur, bir evvelki yılın iktisadî durumunu, verildiği andaki iktisadî durumu izah eder; bir sonraki yılın iktisadî durumu hakkındaki tahminleri ihtiva eder. Ayrıca; bu iktisadî rapor; sermayesinin tamamı veya yarısından fazlası devlete ait olan iktisadî teşekküllerle özel kanunla kurulmuş olan banka ve müesseselerin, ve, bu teşekkül ve müesseselerin sermayesinin tamamına veya yarısından fazlasına sahip oldukları işletme ve müesseselerin durumu hakkındaki bilgileri de ihtiva eder.)

2 - Bütçe kanunu tasarısının müzakeresi sırasında, temsilcilerin yapacakları tekliflerle, o sırada yürürlükte olan Millî Kalkınma Plânı Kanunu ile uzlaştırılması mümkün olmayan değişikliklere uğratmaması için de, «bütçe kanunu tasarısının müzakeresi esnasında, umumî heyetlere, Milletvekilleri ve Cumhuriyet Meclisi üyeleri, karşılığında varidat veya tasarruf imkânları göstermesizin masraf teklif edemezler» diye bir hükmün Anayasaya girmesi gerekir.

3 - Ve nihayet, bütçede birinci meclisi hâkim duruma getirmek için, «bütçe kanun tasarısı, Milletvekilleri Meclisince, Cumhuriyet Meclisine, içtüzükle tespit edilen zamanda sevk edilmiş olmasına rağmen, malî yılbaşında kanuniyet kesbetmemişse, Milletvekilleri Meclisinde kabul edilmiş olan ilk metin, yürürlüğe girer.» diye bir hüküm de Anayasada yer almalıdır.

4 - Ayrıca; kesin hesap kanununun da, artık, meclislere, daha kısa bir süre içinde gelmesini sağlamak gerekir. Çünkü; millî kalkınma plânlarının realist olarak tatbiki için bir önceki malî yılın hakikî varidatı, sarfiyat durumu, hazine durumu tam olarak bilinmelidir.

vi - Yüksek İktisat Şûrası yerine Kalkınma Plânı Merkezî Danışma Kurulu gibi bir müessese kurulabilir; ve fakat korporatif veya temsilî mahiyette bir iktisat şûrasına lüzum yoktur. Bu konuda, milletlerarası deneme de iyi sonuçlar vermemiştir. Siyasal iktidar, malî ve ekonomik alanda meslekî grupların ve zümrelerin istişarî mütalâalarını alabilir; fakat meslekî gruplara, temsilî bir heyette yer vermek doğru değildir. Korporatif heyetlerin mahzurları, evvelce söylenmişti.

vii - Âmme emlâkinin, ormanların ve millî servetlerin korunması: için de âmme mallarının, teşriî meclisler ve icra organı

üyelerine ferâğını yasak eden bir anayasa hükmü bazı suiistimal-leri önliyecektir. Millî servetlerle ormanların korunması için de hükümler koymak faydalıdır.

C — MAHALLÎ İDARELER; MUHTAR MÜESSESELER; ASKERÎ İDARE; MEMUR TEMİNATI :

C.H.P. anket cevabı mahallî idareleri mahallî işlerin idaresinde muhtariyet içinde hareket eden hükmî şahsiyetler olarak kurmak ve bazı idare faaliyetlerini tam olarak muhtar kılmak suretiyle, merkezî siyasal iktidarın gücünün büyümesine ve büyümüş bir gücün düşeceği psikoz dolayısıyla gideceği suiistimal istikametlerini daraltmağa ve önlemeğe uğraşır, anket cevabına göre :

— İller, şehirler ve kasabalar (belediyeler) ve köyler, birer hükmî şahsiyettirler. Mahallî işlerinin idaresinde, kanunun çizdiği sınırlar içerisinde muhtardırlar. Bu kanun, o yerin işlerini görme yetkilerini ve hürriyetlerini tanıır. Belediyeler ve köyle, halk taafından seçilen organlarca idare edilir.

— Üniversiteler, tüzel kişiliğe, ilmî ve idarî muhtariyete sahiptirler. Öğretim üyelerinin tayin, terfi, emeklilik, inzibatî ceza konularında, diğer memurlardan farklı teminat hükümleri vardır.

— Devlet radyoları, devlet parası veya yardımı ile yürütülen haber alma müesseseleri de, kanunları dairesinde muhtar kurullar tarafından idare edilirler. Tarafsızdırlar. Radyo ve televizyondan, siyasal partiler, hakkaniyet dairesinde yararlanırlar.

— Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisinin mânevi şahsiyetinde mündemiçtir. Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur.

Genel Kurmay Başkanlığı, teşriî organ karşısında sorumlu olan bir makama bağlıdır. Fakat, askerî emir ve komuta, Genel Kurmay Başkanına ait olmalıdır.

Bir Yüksek Savunma Kurulu kurulmalıdır. Bu; Başbakanın idaresinde olmalıdır. Cumhurbaşkanı da lüzum gördükçe başkanlık edebilmelidir.

Askerî kişilerin terfi, kıdem ve emeklilik işleriyle ilgili muamelelerini keyfî müdahaleden koruyacak usul ve müesseseler konmalıdır. Asker kişilerin zatişlerine müteallik tasarruflar da, kazaf murakabeden kurtulmamalıdır.

— Bütün devlet personelinin meslekî kaderlerini, keyfî tasarruflardan korumak üzere bu husustaki tasarrufları kazaî murakabeye tâbi tutmalıdır. Memurlar hakkında disiplin takibatı yapıldığı zaman, önce savunmalar alınmalıdır. Bu savunma alınmadan önce, memura, kendisine isnad edilen suç, açıkça bildirilir.

D — ANAYASA'NIN TÂDİLİ :

27 Mayıs İhtilâli, siyasal iktidar suiistimallerini; Anayasa hükümleriyle ve yeni Anayasa müesseseleri kurup, işleterek ve bunlarla siyasal iktidarı denetlemek suretiyle önleme duygusunu da beraberinde getirmiştir. Bu görüş, bu mahiyette yeni müesseseler ve yeni hükümler ihtiva edecek olan yeni Anayasanın, parti rejimi geriye geldiği zaman da, kolay-kolay değiştirilememesi için, pek rijid,

— C.H.P. anket cevabı katı bir Anayasa sistemini gerektirirdi.

Fakat. C.H.P. siyasal parti alerjisi olmıyan bir davranış göstermiştir. O, bir kere, bütün devlet yetkilerinin ve onların kullanılmasına müteallik bütün kurumların ve araçların muhakkak Anayasa hükümleri içine alınmasına lüzum görmemektedir. O, bir seyyaliyet prensibini daha uygun bulmaktadır. Bu seyyaliyet; devlet yetkileriyle kullanılma hususlarından bir kısmının, diğer kanunlara kalması ve Anayasa içinde kalanların da, rijid bir anayasa marifeti ile dondurulmamasını gerektirir. Bu yüzden, C.H.P. anket cevabı Anayasanın tâdilinde fazla rijid sistemleri beğenmemek eğilimindedir. Bununla beraber -anladığımızı göre- her iki meclisin bir arada yaptığı toplantıda, mürettep üye sayısının 4/5 çoğunluğu ile bir tâdile razı ve fakat, bu tâdillerin, ayrıca referanduma sunulmasına lüzum olmadığına kanidir.

E — REJİME TEMİNATLAR :

İşte, buraya kadar, bir kopyasını bulmak pek kolay olmıyan C.H.P. anket cevaplarından çıkan devlet telâkkisini; siyasal iktidar olayını; ve diğer hususları geniş ölçüde incelemiş bulunuyoruz.

Görülüyor ki bu anket cevabı; son yılların genel eğiliminin dışına çıkmış değildir. Yâni demokratik rejim kurmak ve ona teminatlar getirmek akımına sadıktır. Şöyle ki :

a - İnsan Hakları doktrini yoluyla; siyasal iktidara bir sınır getirmektedir.

- b - Seçim sistemi yoluyla: bir parti meclis grubu tahakkümü-
nü önlemektedir.
- c - İnkılâcı ve bilgili bir ikinci meclis yoluyla: keza, bu ta-
hakkümü durdurmak istemektedir.
- d - Tarafsız ve gerekince düşürülebilir meclis başkanları yo-
luyla: gene bu tahakküme âlet olmama yollarını aramak-
tadır.
- e - Tasarrufların kontrolü yoluyla: yasamanın ve yürütmenin
vatandaşa doğru müdahalelerini önlemektedir.
- f - Bağımsız mahkeme ve yargı uzvu yoluyla: idarenin, va-
tandaşı; türlü grupların vatandaşı dolayısıyla tazyik et-
mesine karşı koymağa uğraşmaktadır.
- g - Muhtar idare cüzüleri ve muhtar müesseseler yoluyla: si-
yasal iktidarın hareket alanını daraltarak, dolayısıyla, su-
üstimal ihtimallerini daraltmaktadır.
- h - Ve nihayet; Türk Milletini, çağdaş medeniyet seviyesine
seviyesine yükseltmek için yapılmış devrimlerin tabii ica-
bı olan tahditlerin (eski yazı, fes, üfürükçülük, tekke ve
zaviye yasakları, tevhide tedrisat gibi) vatandaş hak ve
hürriyetlerine aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahke-
mesinden karar alınması yoluyla da, batı siyasal mekaniz-
ması tipindeki demokratik mekanizmanın normal işleme-
si için gereken sosyal vasatı batılı kılan reformları koru-
maktadır.

F — S O N U Ç :

Anket cevabının kuvvetli ve zayıf taraflarını bir cümlede özet-
lemek gerekirse, diyebiliriz ki: bu cevaplar; teminatlara bağlan-
mış; lâik, demokratik, sosyal vasıflı, Atatürk devrim ilkelerine sa-
dık; ve fakat, bu lâisizmde, demokratize devlet anlayışında ve bil-
hassa sosyal vasıfta; toplumumuzun âcil ve köklü ihtiyaçlarının
telkin ettiği kesafetten uzak; buna karşılık hükümeti ve idareyi
harekete, dinamizme sevketmeğe eğilimli ve bu maksatla hükü-
met ve idareyi Anayasa tahditleri ile boğmayarak ona bir seyyali-
yet tanıma niyetlisi bir orta karar siyasal iktidar ve onun devleti-
ni ortaya çıkarmaktadır.